

GEÇ DÖNEM OSMANLISI'NDA GÜVENLİK KENTİ ÜRETMEK: HOZAT ÖRNEĞİ*

M. ALİ SAĞLAM*

Giriş

Mekân üzerinde siyasal egemenliğin inşasının kapitalizme, hatta onu da içine alacak olan moderniteye özgü üretiminin ilk örneği Fransız burjuvazisinin iktidara gelişidir. Bu bağlamda siyasal egemenliğin mekân üretimine müdahalesinin başat aktörü burjuva sınıfı olmuştur. Burjuva sınıfının bu ilk siyasal iktidar pratiği mekân üretimine dair müdahalesinde payına düşeni sergilemekten geri durmamıştır. Dolayısıyla Fransız burjuvazisinin mekâna dair tasavvurunu kendi sınıfının ihtiyaçlarını merkeze alan bir çerçevede şekillendirmiştir demek, abartı olmayacaktır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu ilişki tek yönlü değildir. Egemen sınıfın bu tasavvuru diğer toplumsal kesimlerle kurmuş olduğu çok yönlü ilişkiler üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla egemen özne burjuva sınıfı olsa dahi mekân üretimi çok yönlü ilişkilenenin ürünüdür demek yerinde olur.

* Çalışma daha önce CUDÉS 2017'de yayınlanan “*Hozat'ta Osmanlı sancağı: güvenlik kentinde mekân üretim deneyimleri/Hozat as an Ottoman sanjak: the experience of spatial production in a security town* (ss. 385-406)” *Current Debates In History and Politics Volume 6* London, IJOPEC Publication, 2017 adlı kitap bölümünün önemli oranda genişletilmiş halinden meydana getirilmiştir. <http://cudes2017.info/assets/v6.pdf>.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, İktisat Bölümü.

Modernleşme pratiklerinin siyasal anlamdaki öncül örneği olarak Fransız burjuvazisinin mekâna dair tasarrufları öncüllük rolünden dolayı diğer mekânlardaki siyasal iktidar pratiklerinden farklılaşan bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Fransız burjuvazisi ve dolayısıyla önemli oranda onun istekleri doğrultusunda mekan üretimine müdahale eden Fransız devletinin müdahaleleri hem mekanın nasıl üretileceğine dair bir prototip üretirken hem de diğer mekanlarla kurulacak her türden ilişkide bir dışsal faktör görevi görmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla modern döneme için mekâna dair her türden müdahale kendi özgünlüğünün yanı sıra ortaya çıkan bu ilk paradigmadan da önemli oranda etkilenmiştir. Bu bağlamda mekân üretiminin gelişimi kademeli olarak Batı Avrupa'dan başlayarak diğer mekânlara yansımıştır. Yani, Fransa'dan başlayan bu yeni egemenlik pratiği, kademeli olarak önce Avrupa'nın başka mekânlarına, nihayetinde ise merkezden periferiye doğru adım adım gelişmiştir.

Yukarıdaki ön kabulden hareketle Türkiye modernleşmesinin başlangıcı III. Selim dönemi olarak görülür.¹ Esas olarak devletin dönüşümünde çevresindeki dünyadan (merkezi kapitalist ülkeler) hareketle organize edecek olan bu yeni evre kuşkusuz ki bir anda ortaya çıkmamıştır. Fakat bir başlangıcın hem niyeti hem de devletin bu anlamda mobilize edilmesinin ilk izleri bu dönemde kendini hissettirir. Bu yeni hattın ikinci evresi ise II. Mahmut ile birlikte daha belirgin olarak kurumsal düzeyde yaşanan değişiklikler olarak görülmelidir. II. Mahmut döneminden sonra Tanzimat, İslahat, Meşrutiyet ve oradan da Cumhuriyet dönemine uzanan değişim esas olarak merkezin dönüşümü ve bu dönüşümün çevreye de yansımaları şeklindedir. Bu dönüşüm her ne kadar Şerif Mardin tarafından kitabın² tarihsel sınırlılıkları içinde 19. yüzyıl için söylenmiş olsa da önermeleri Cumhuriyet dönemini de önemli oranda içine almaktadır. Bu bağlamda Mardin, Türkiye modernleşmesinin merkez-çevre perspektifinden hareketle üç temel sorun alanı üzerinden şekillendiğinden bahseder. Bu sorun alanlarının ilki, gayrimüslimlerin ulus-devlet içinde bütünleştirilmesi; ikin-

¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 29. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 13-21.

² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Bütün Eserleri Makaleler*, Bkz. Derleyenler: Mümtaz'er Türküne Tuncay Önder 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

cisi, çevrenin Müslüman öğelerinden meydana gelen mozaigine müdahale etmek ve sonucusu ise “*ulusal topraklardaki ‘birbirinden ayrı öğelerin’ siyasal sisteme anlamlı bir katılımı*”³ sağlamaktır. Sorun alanı olarak tariflenen müdahale alanlarının nasıl bir dönüşüm/değişime konu olacağı ve bu bağlamda dönüşümün başat aktörünün kim/kimler olacağına dair sorunun cevabı ise Mardin tarafından bürokrasi zümresi olarak tariflenmiştir. Bu bağlamda bürokrasi zümresinin öncülüğündeki değişim, bir taraftan Avrupa’daki değişime devleti ve toplumu adapte etme sancılarındaki süreklilikleri/kopuşlarını, diğer taraftan ise Avrupa’nın müdahale kapasitesine karşılık sürekli olarak tepki geliştirmeye çalışan bir sürecin adıdır.⁴ Merkezinde bürokrasinin yer aldığı sınıf bileşenleri anlamındaki değişim ve yeniden örgütlenmenin güvenlik politikası da paradigmaya uygun bir şekilde yapılandırılmıştır. Dolayısıyla merkezin yereli yeniden nasıl tahkim edeceği, buna karşın yerelin nasıl bir direnç/stratejiler bütünü içinde merkezle ilişkileneceği güvenlik politikasının yansıma alanlarından biridir. Merkez-çevre geriliminin etkisiyle çevrenin kendi içinde oluşturduğu merkez-çevre hattı ise çevrede olup bitenin merkez bürokrasisinin tek yönlü müdahalesinden uzak bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir: “*Osmanlı merkez-çevre ilişkileri içinde, emperyal denetim ve yerel öz temsil, bir yanda Foucault’nun modern yönetim sanatı ve epistemolojik güç teknolojileri ile öte yanda bu emperyal uygulamalara maruz kalan insanların uyum, pazarlık, deney ve red süreçlerini kaynaştırmaktadır*”.⁵ Bu bağlamda, özellikle Osmanlı merkezinin dışında kalan mekânlarda yaşanan ilişkilene biçimleri, çevrenin merkezini üretme konusunda daha da belirgin bir örneklem oluşturmuştur. Dersim’in Osmanlı modernleşmesi içindeki yerini merkez-çevre, çevrenin merkezi bağlamlarında bütünleşen/farklılaşan deneyimleri bu durumun en karakteristik örneğidir.

Bu çalışmanın kendine rehber edindiği merkez-çevre bakışıyla sınırlı kalmayacak perspektifi, Dersim’in Osmanlı ile başlayan ve Cumhuriyet’e

³ Mardin, *A.g.e.*, s. 49.

⁴ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yay., 2014, ss.25-124.

⁵ Der. Jens Hanssen vd., Akt. Zeynep Çelik, *İmparatorluk, Mimari ve Kent, Osmanlı-Fransız Karşılaştırmaları (1830-1914)*, çev: Zulal Kılıç, Salt/Garanti AŞ, İstanbul, 2012, s. 9.

yansıyan gerilimli ilişkilerinde, çevrede oluşan dönüşüme projeksiyon tutmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu dönüşümlerin Dersim'e yansması, bir yandan merkezileşmenin yerel üzerindeki artan etkisi olurken diğer yandan merkezin modernite bağlamından yeniden inşa başladığı kimlik tanımının dışında kalmış olan Dersim'in etno-kültürel farklılıklarının daha da derinden sorgulanır hale geldiği bir aşamadır. Toplumsal mekân üretiminin Dersim'deki deneyimleri bir taraftan etno-dinsel farklılaşmasının baskın karakterini oluşturan Kızılbaz Kürt (Kurmanç/Kırmanc) nüfusunu diğer taraftan Ermenileri hedef alan siyasal-iktisadi ve sosyal dayatlarını da içermiştir.

Bu hattın oluşumu ise erken dönemde, özellikle gayrimüslimler içinde demografik yoğunluğa sahip olan Ermenilerin hedef alınmasıyla başlar. Bu bağlamda Dersim'le sınırlı olmayan Ermenilerin her türden mülkiyetine el konulması sonrasında ortaya çıkan ürünler, müdahalede bulunan aktörlere paye olarak verilmiştir.⁶ Bu haliyle oluşan bu gerilim hattı, Hozat mekânında geç dönem Osmanlısı'ndan Cumhuriyet'e uzanan dönüşümün güvenlik bağlamındaki önemli uğraklarına kaynaklık etmiştir. Fakat bu gerilim ve mülkiyetin yeniden mekân bağlamında eşitsiz ve baskı yoluyla dağılımı Ermenilerle sınırlı kalmamış, Kızılbaz (Kürt (Kurmanç/Kırmanc) topluluklarını da içine alan her türden müdahaleyle süreklileştirilmiştir. Bu bağlamda mekânın üretiminin istatistikleştirilmesi, sınıflandırılması ve yerel kamu bürokrasisinin Dersim'in etno-dinsel farklılıkları üzerinden üretildiği ayrıştırıcı politikalarla başlayıp en nihayetinde güvenlik politikalarının askeri seçenekleriyle süreklileştirildiği bir mekân üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, geç dönem Osmanlısı'nda Hozat'ın söz konusu bu yöntemlerle toplumsal mekân üretiminin nasıl şekillendiği açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

⁶ Hozat ile ilgili ayrıntıya ilerleyen sayfalarda yer verilecektir. Fakat düşüncünün yaygınlığına vurgu yapmak bu aşamada çalışma için önemlidir. Bu bağlamda özellikle Hamidiye Alayları'nın örgütlenmesinde oldukça etkili olan bu yöntem zaman içinde sıradan halkın katılımını da içeren bir motivasyona dönüşmüştür. Bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğunun Sınır Boyları ve Hamidiye Alayları*, çev. Renan Akman, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014. Ayrıca Karadeniz'de Topal Osman öncülüğünde örgütlenen yerel unsurların Ermenilere dönük müdahalelerinde yine aynı yöntemle sivil halkı örgütlemesi motivasyonun sürekliliğinin bir başka evresi olarak görülmektedir. Hatta bu bölgeden Dersim Tertelesi esnasında görevli olanların anlatırlarındaki yağma, tecavüz gibi suçlar, askeri motive etmenin, son olmayan, bir başka deneyimidir. Erhan Halil, *1915'ten 1980'e Karadeniz Ermeniler, Eşkıyalar, İnsanlar, Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 114, 69-71.

Merkezin Dersim'e Müdahalesi: Sınıflandırma / Haritalandırma ve İstastikleştirme

Kapitalist sistemin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel düzeyde Osmanlı üzerindeki etkisi/çözümlerinin kapitalist sisteme içkin bir bakış ile formüle edildiği geç dönem Osmanlı'nın dönüşümü bürokrasinin öncülüğünde önce devlete, sonra da adım adım topluma da yansiyacak bir yapısal/mekânsal üretiminin adı olmuştur. Osmanlı'nın ötesine modern devlete içkin bu durumla başlamak belki ufuk açıcı olacaktır. Bir karşılaştırma bağlamında, Fransa'daki deneyimin Osmanlı ile karşılaştırılmasından hareketle Çelik, benzerliklerin genel çerçevesini şu cümlelerle dile getirir.

“Modern bir devletin denetim aygıtı için temel önermede olan bilginin düzenlenmesi, belgelenmesi, sınıflandırılması ve dosyalanması, makro düzeyden mikro düzeye emperyal mekanda kalıcı izler bıraktı. 1790'da eski rejimin, ayırt edici özelliği birbirini kesen idari bölgeler ve adli ve dini birimler olan eyaletlerinin yerine bütünsel bir dizi idari birim oluşturmak amacıyla Fransız ulusal meclisi, ülkeyi seksen üç idari bölgeye (département) ayırdı; bunlar da kendi içlerinde yöre (arrondissement) ve bucaklara (commune) bölünmüştü. Seksen yıl sonra 1871 tarihli Osmanlı idare-i umumiye-i vilayet nizamnamesi (1864 tarihli vilayet kanununa dayanarak) idari ayrımlarla tüm imparatorlukta izlenecek tekdüze yönetim ve reform ilkeleri belirliyordu. Code Napoléon'u model alan nizamname, imparatorluk topraklarını her biri başkentten atanan bir vali tarafından yönetilen yirmi yedi vilayet halinde yeniden yeniden düzenleniyordu. Vilayetler, başında bir mutasarrıf olan sancaklara bölünmüştü; bunu kaymakamların yönetimindeki kazalar izliyordu. Hiyerarşi karyelere (köylere) kadar iniyordu”.⁷

Mekâna modern devletin kavram setleriyle müdahaleyi içeren bu bakış açısı, kuşkusuz ki yerinde farklılıklarını yansıtacağı bir sürecin adı olmuştur. Etki tepki eksenine oturan bu ilişkinin devleti yeniden organize etmeyi de içine alan yeni içeriği dönemin karakteristik özelliklerinden biridir. Bu bağlamda kurulu düzen ilişkilerini merkez-çevre dönüşümlerini de içeren hali, egemen sınıf içi ittifakların çatışma/uzlaşmasını barındıran çok

⁷ Çelik, *A.g.e.*, s. 10.

yönlü dinamiğini içermektedir. Bu dinamik yönünün merkezinde yer alan bürokrasi zümresi, hem merkezi iktidardaki hem de yereldeki iktidar ilişkilerini yeniden üreterek mekân üretimini gerçekleştirmiştir. Bu dönüşümün bir sonucu olarak bürokrasi zümresinin devlet yönetimindeki etkisinin giderek genişlemesi ve adım adım kapitalist topluma içkin bir çerçeveye doğru evrilmesi mekânın da yeniden örgütlenmesi sorununu/çözümlerini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda mekân üzerindeki örgütlenmenin, merkezin yereli kontrol eden bir perspektifle yeniden üreten çerçevesi, modern dönem Osmanlının en belirgin hissedildiği alanlar vergi ve hukuk alanındaki düzenlemeler olarak görülmekte ise de esas olarak eğitimden askeri örgütlenmeye kadar hemen her alanda modern döneme içkin dönüşümü kapsamıştır. Böylece yeni dönemde yerel mekânlar, bir taraftan merkezi devletin kurumsallaşmalarıyla üretilirken diğer taraftan yerelin dinamiklerine de alan açan bir niteliği içinde barındırır. Bürokratik zümreler eliyle merkezden yönetilen bu evrede tamamı ile tekyönlü bir mekân üretiminin gerçekleştirdiğini söylemek hayli güçtür. Özellikle devlet kontrolünün daha gevşek olduğu imparatorluk alt bölgelerinde dirençlerin göz ardı edilmeyecek süreklilikler barındırdığı da bilinmektedir. Üstelik bu dirençler, hem uzun sürmüş hem de Cumhuriyet'i de içine alacak şekilde çok yönlü ilişkilennmeleri içinde barındıran bir eğilime sahip olmuştur. Bu bağlamda mekân kontrol çabalarının yansımaları olan baskılayıcı politikalar ve buna karşı yer yer siyasal, sosyal düzlemlerde oluşan dirençler/tepkilerin mekânı olarak Dersim, Anadolu'da merkez-çevre geriliminin süreklilik arz eden en önemli mekânlarından biri olmuştur.

Klasik dönem Osmanlısında yurtluk ocaklık olarak yönetilen Dersim, gerek idari sınırlarının değişimi gerekse idari yapılanmalarının yer değiştirmesinde süreklilik gösteren en önemli neden kentin belirgin karakterini temsil eden etno-dinsel farklılığıdır. Söz konusu bu farklılığı sorun olarak gören merkezi devlet zihniyeti/yaklaşımı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan devletin mekâna dair bakışını da şekillendirmiştir. Buna göre Dersim her daim problemlili görülmüş ve bir şekilde kontrol altına alınması gereken mekân olarak tarif edilmiştir. Üstelik devletin mekânı kontrol altına almak adına gerçekleştirdiği politikalarının kendi içindeki çeşitliliği/varlığı söz konusu bu esas niyeti hiçbir zaman değiştirmemiştir. Bu

bağlamda kimi zaman Dersim coğrafyasına salt askeri yöntemlerle müdahale ederken kimi zaman merkezi yönetimi temsil eden kurumsallıkları içine alan yumuşak güç politikalarını öncelemiştir. Hatta ötesinde Dersim mekanını kontrol etmek adına geliştirmiş olduğu perspektiflere uygun olarak, bir taraftan kentin demografik yapısından, iktisadi potansiyeline kadar sürekli envanter çalışması sürdürürken diğer taraftan kent mekanını kendi içinde sınıflandırmalara da tabi tutmaktan geri kalmamıştır. Bu yönüyle kenti istatistikleştirme, bir taraftan aşiret dokusunu rasyonalize ederken⁸ diğer taraftan kent merkezinin alt birimlerini içine alan çok yönlü sınıflandırmalarını içerir.

Egemenliği inşa etmenin aracı olan güvenlik politikalarının uygulanışında veri kullanmak Dersim'in istatistikleştirilmesinde temel neden olarak görülmektedir. Bu haliyle istatistikleştirme merkezin çevre hakkında nasıl bir müdahale alanı/çerçevesi oluşturduğunun ipuçlarını/izlerini/düşünsel sürekliliğini taşımaktadır. Örneğin MAH raporlarında aşiretlerin mekânsal dağılımı, hayvan sayısı, silahlı gücü, diğer aşiretlerle olan husumetleri güvenliğinin istatistiksel alanına işaret etmektedir.⁹ Yine sınıflandırmalar yaparak bu verileri güvenlik politikalarında araçsallaştırılması egemenlik arayışının bir başka yöntemi olmuştur. Bu bağlamda 'asi olanlar, asi olmayanlar' ya da 'tabi olanlar, yarı tabi olanlar ve tabi olmayanlar' gibi sınıflandırmalar¹⁰ devletin mekân üretimi pratiklerinde güvenlik politikalarının en dikkat çekenlerindedir.¹¹ Güvenlik ile ilintili bu sınıflandırmada Peri, Pertek, Çemişgezek ve Tercan gibi çevrenin merkezini temsil eden mekânlar genel olarak merkezi devletin kendini daha çok var etmiş olduğu ve asi olmayan mekânlar olarak tarif edildiği görülmektedir. Bu mekânlar klasik Osmanlı'dan modern dönem Osmanlısına kadar devlet ile

⁸ Raporlarda silah sayısı, insan gücü, hayvan ve tarım arazileri gibi sosyal ve iktisadi veriler kaydedilirken diğer taraftan devlet ve toplumun diğer gruplarıyla olan çok yönlü ilişkilerinin hafızası kaydedilmiştir. Bkz. İzzeddin Çalışlar (yay. haz.), *Dersim Raporu*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 85-90.

⁹ Çalışlar, *A.g.e.*, ss. 103-149.

¹⁰ Bu sınıflandırmalarla sınırlı olmayan merkezin yereli tariflemesi için bkz. Gül Abdulkadir, *Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi*, İdil Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 97-101.

¹¹ Çalışlar, *A.g.e.*, ss. 99-101.

genel olarak uyum içerisinde ve özellikle klasik dönemde yerel yönetim temsilcilerinin yaşadığı yerlerdir. Buna karşın yarı tabi olanlar –yani Kızıl Kilise, Pağ, Mazgirt, Hozat, Ovacık ve Kuzuçan’dır– ise tabi olanlarla olmayanlar arasındaki geçiş mekânlarını temsil eder. Bu mekânlar devlet ile tabi olmayan mekânın siyasi askeri temsilcileri arasında bir taraftan çatışma bölgeleri diğer taraftan ise yerel ve merkezin güç ve mevsimselliklerine göre el değiştiren bölgelerini içerir. Üçüncü bölgeyi temsil eden Kuntu Deresi ve Dujik Dağı bölgeleri ise esas olarak devletin kontrol etmek için güçlerini seferber ettiği buna karşı Dersim ile merkez arasındaki gerilimin her ortaya çıkışında merkezin kontrol stratejisine yerelin ise direnişine/kaçıp sığındığı mekânlar olmuşlardır. Bu bölgeler, esas olarak devlet kontrolünün oldukça zayıf olduğu mekânlardır ve tam da bu nedenle sürekli olarak devlet tarafından ‘tehdit/asilerin’ mekânı olarak tarif edilmiştir. Bu “tehdit algısı”, devletin bu bölgelerle ilgili veriler toplamasına neden olmuştur. Bu hali, aynı zamanda bu bölgelerin devlet tarafında sürekli şekilde çeşitli yöntemlerle denetlendiğini göstermektedir.

Devletle yerel otoriteler arasındaki gerilimin mekâna yansıyan bu çerçevesi, aynı zamanda Dersim mekanında bu iki bakışın dil ve düşünüşüne hâkim olacak kavram setlerine de vesile olmuştur. Dersim mekânı merkezi devletin kurguladığı kavram ve düşünüş setleriyle açıklandığında ‘müdahale edilmesi, dönüştürülmesi’ gereken mekân olarak kodlandığı görülmektedir. Her seferinde bir “kangren” olarak görülen Dersim, mekânın değişen ölçeklerde ve sınıflandırılmalarla merkez tarafından dert ediniliyor olması mekâna müdahalenin aşamalı bir şekilde geliştirilmesini hedef olarak önüne konulmasına neden olmuştur. Buna karşı yerelin perspektifinden bakıldığında ise; Dersim kendi içindeki çeşitli ölçeklerdeki “öz” savunması ile temelde etno-dinsel farklılığı üzerine kurgulanmış düşünsel setlerin mekânıdır. Bu haliyle aşiret ve Kızılbaş (Ré Haq) toplumunun dinsel örgütlenme modelini de¹² içinde barındıran çeşitlilik/iç içe geçmişiği ile merkezi devletin tasarruflarına karşı kendini korumaya çalışan bir görüntünün adı olmuştur. Bu hat, bir taraftan toplumu kendi iç gelişim/dönüşümünü dert

¹² Bkz. Deniz Dilşa, *Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

edinen mekanizmalar üretirken diğer taraftansa dış dünyanın çok yönlü müdahalesine karşı nasıl bir savunma hattı oluşturacağını içine almıştır.

Bu iki bakış halini karşılaştırdığımızda; merkezi idarenin kendini egemenliğin tek temsilcisi olarak görmesinin yanı sıra modern dönem kavram setleriyle bakmasının ‘doğal’ sonucu olarak Dersim mekanını sorunlu olarak tariflemiştir. Buna karşın içeriden, yani Dersim toplumunun yerel egemenlik ilişkilerini ve meşruiyetini merkeze alan bir bakış açısıyla bakıldığında ise, süreklilik gösteren bir yerel iktidar mantığı ve onun çeşitli ölçeklerdeki pratikleri ortaya çıkar. Örneğin ‘talana’, merkezi iktidarın kavram setleri üzerinden bakılırsa, bu davranış bir suç olarak görülürken, özellikle İç Dersimli bir aşiret üyesi içinse bu durum iktisadi yaşamının eylemlerinden biri olarak görülür. Tam da bu noktada bu eylem sergilenirken kendi içinde bir moral değerler bütünü içinde hareket etmeyi kendine görev bilmiş bir Dersimli zihniyeti görünürleşir.¹³ Nitekim 1878’de bölgeye görevli giden ve oryantalist bir bakış açısına sahip olan Sırvantsdyants’ın¹⁴ Dersim’de karşılaşmış olduğu bu düşüncesini “*çalıp çırpmayı Tanrı tarafından kendilerine verilmiş bir hak olarak görüyorlar*”,¹⁵ şeklinde not etmiş olması iki farklı dünyanın karşı karşıya gelişleri olarak görmek yerinde olur. Sırvantsdyants ile sınırlı olmayan bu çelişkili görünürlük bir çelişkiden öteye, yerelin, siyasal mekâna dair düşüncesini açığa çıkarır. Nitekim Sırvantsdyants, bu hayretinin devamında, Dersimlilerle yaptığı bir sohbeti anekdotlayarak şu şekilde anılarına yansıtmış olması bu çelişki gibi duran durumu özetler niteliktedir.¹⁶ Şöyle ki;

¹³ Bkz. Deniz Dilşâ, “*Dersim’in ekonomi politiği içinde talanın yeri Antropolojik bir yaklaşım* (ss. 71-111)”, Editörler; Ş. Gürçağ Tuna-Gözde Orhan, *Dört Dağa Sığmayan Kent –Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*, Patika Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁴ Ermeni kilisesi tarafından gönderilmiş görevlidir.

¹⁵ Arsen Yarman, *Palu-Harpüt 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler: Adalet Arayışı*, I. C., Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 482.

¹⁶ Bu iki dünyanın karşılaşması ve ardı arkası kesilmeyen saldırı/savunma, geri çekilme/mekânı kontrol etme etrafındaki kavram setleri esas olarak güç eşitsizliğini de içinde barındıran bir merkez-yerel gerilimi sürekliliğini göstermektedir. Burada şu soru doğal olarak okuyucunun aklına gelip takılmaktadır. Yerel ile merkez arasındaki gerilimin varlığı ve iki iktidar merkezinin kavramsallığı sadece Dersim’e özgü mü? Kuşkusuz ki değil. Karadeniz’deki gerilimler, Arap coğrafyasındaki gerilimler tam da bu bağlamda anlam kazanacak örneklerdir. Tek farkla buradaki top-

“Bir keresinde Haso’ya ‘Tanrı sadece padişaha vergi vermeyi emretmiştir, bu neyin vergisi’ diye sordum. ‘Biz de Tanrı’nın¹⁷ emriyle alıyoruz. Çünkü Allah Hz. Ali’yi dünyaya gönderdiğinde ‘git vaaz et, sana inananlar benim askerlerim olacak, silahla yaşamaları lazım’ demiş. Hz. Ali de ya Hüda, peki onlara kim ekmek giyecek hazırlayacak’ diye sorunca Allah, sana inanmayanlar kazançları içinden sana ekmek ve giyecek versinler, askerlerin de onlara koruyucu olsun’ demiş. Biz de vergi verenleri koruyor, gerektiğinde canımızı veriyoruz. Vergisini ödemeyenleri de ya çalarak, ya öldürerek Allah’ın emrini yerine getiriyoruz. Çalarken de namuslu insanlara rastlamayalım diye Allaha rica ediyoruz. Yalanla, hileyle, haksız yoldan zorbalıkla servet sahibi olanları soymak istiyoruz. İşte böyle; bizim kazandıklarımız Allah’ın zaferi, biz onun araçlarıyız sadece’, dedi”¹⁸

Düşünüş sadece kavram setleriyle sınırlı değildi kuşkusuz. Bu bağlamda mekân üretimi karşılaşmaların ötesinde kentin siyasal-sosyal dokusunu oluşturan yapı ve yapının mekân kontrolündeki yerinin en fazla görünürleştiği durumlardır. Geç dönem Osmanlısıyla sınırlı olmayan bu düşünüş metinlerde yerelin adlandırmasına dair kullanılan kavram setlerine de yansımıştır. Dersim mekân örgütlenmesinden bahsedilirken sadece sancak ve alt örgütlenmeleri üzerinden mekân tariflenmez aksine kentin sosyal ve siyasal dokusunu içeren kavramlar toplumsal mekân üretiminde sıkça kullanılır. Bu üretimin dile getirildiği başlıca kavramlar Şeyh Hasanlı ve Desimli/Dersimli aşiretler/ekradıdır.¹⁹ Dersim’deki aşiretlerin tabi ol-

lulukların merkezle yaşadığı çelişkiler Dersim ile karşılaştırıldığında daha tolere edilebilir düzeydedir. Oysaki Dersim bir taraftan etno-dinsel diğer taraftan ise özerkleşen yerel yönetim aygıtlarıyla görece daha bütünlüklü bir alanın adı olmuştur.

¹⁷ Yazar tarafından “Haso’ya atfedilen ‘*Tanrı, Hüda*’ gibi kavramların Dersim Ré Haq inancı içerisinden daha farklı ifadelerle dile getirildiğini şerh düşmek inancın kavram setleri açısından bir zorunluluktur.

¹⁸ Yarman, *A.g.e.*, s. 483. Benzer ifadeler Hacı Hıdır Ataç’ın anılarında da rastlamaktayız. 1938’in o zor günlerinde zorunlu talan/kole yapmaya çıkan aşiret üyelerinin seyit ailelerinin mallarını almama düşüncesi, talan sonrası artığın bölüşümünün kendi içindeki kuraları çocuk yaşta olan Ataç’ın da talana çıkmasını/katılmasını zorunlu kılar. Aksi takdirde aile üyeleriyle birlikte aılıktan öleceğini düşünmektedir. Aygün Hüseyin, *Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç’ın Defteri: İlk Kez Yayınlanan Belgeler, Raporlar, Haritalar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, ss. 68-71.

¹⁹ Bkz. Yay. Haz. Cemal Şener, *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi: Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal Belge*, çev. Ahmet Hezarfen. Etik Yayınları, İstanbul, 2003.

duđu bu üst adlandırmalar esas olarak aşiret üstü örgütlenmenin/konfederasyonun ifade bulmuş halidir. Özellikle asi/tabii olmayan ve yarı-tabii alanlardaki aşiretleri sınıflandırmak için kullanılan bu kavramların yerelin düşünüşündeki karşılığı ise İç Dersim'in askeri, idari ve sosyal hayatının merkezinde yer alan örgütlenmelerdir. Üstelik söz konusu bu mekânlar üzerinde yerel egemenliği inşa eden bu iki konfederasyonunun alt kollarını meydana getiren haylice aşiretlerle birlikte bir mikro iktidar alanıdır. Aşiretlerden ezbetlere oradan sülalelere kadar uzanan bu mikro iktidar örgütlenmesi mekândaki tek örgütlenme değildir. Sınırları iç ve dış Dersim'in ötesine taşan Kızılbaş/Ré Haq ocakları mekân örgütlenmesinin başat bir başka hegemonya alanıdır.²⁰

Bu düşünüş ve duygulanım hali ve ona sebep olan yapısal durum merkezi yönetimle nasıl bir paylaşım ilişkisi içine girmiştir sorusunu gündeme getirir.

Literatüre bakıldığında özellikle raporların söylediği; etno-dinsel farklılığa sahip bu coğrafyanın bu halinin merkezi yönetim tarafından sorun görüldüğü şeklinde bir dil ve düşünüş sürekliliğinin oluşudur.²¹ Farklılığın Osmanlı devletince merkezileşmenin ötesini de içini alacak şekilde sorunlu olarak görülmesi modernleşmeye/kapitalistleşmeye başlayan bir devletin mekânı kontrol altına alma araçlarını devreye koymasıyla yeniden yerel iktidar unsurlarını sorunlu olarak tariflemesine kapı aralar. Bu bağlamda kurumsallaşmasının mekânsal sürekliliğinde rol oynayan öncelikli faktörlerden biri, mekânın askeri olarak güvenli bölge haline getirilmesidir. Dolayısıyla güvenliği merkeze alan ve bunu bütün alanlara yaymaya çalışan devletin, öncelikli olarak güvenlikten ne anladığı ve nasıl bir hafızaya sahip olduğu Dersim devlet ve güvenlik bağlamında irdelenmeyi hak eder. Bu bağlamda Dersim'le ilgili raporlarda dikkat çeken nokta Dersim'in özellikle de İç Dersim'in iktidar için kontrol edilmesi zor bir mekân olarak karşılık bulmasıdır. Bu duruma karşı tedbir olarak sunulan pek çok önerininin

²⁰ Bkz. Deniz A.g.e.; Gezik Erdal, Özcan Mesut (haz.), *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Kalan Yayınları, Ankara, 2013.

²¹ Bkz. Cihan Gündoğdu, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzale-i Vahşet, Tashih-i İtikad ve Tasfiye'yi Ezhan 1880-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

raporlardan²² taşan kısmı ise bu bilinmeyen mekânın yeniden örgütlenmeye nasıl dâhil edileceğidir. “Askeri/süpürme operasyonları” bu raporların sıkça dile getirdiği yöntem olurken diğer taraftan daha esnek modeller/“medeniyete eklemekte”²³ sıkça vurgulanır.²⁴ Fakat bütün bu yöntemlerin sağlıklı sürdürülebilmesi için Dersim’in uzak halinin yakınlaştırılması, yani ulaşım altyapısının oluşturulması, okullar kurulması, askeri altyapının sağlanması da haylice tekrarlanan çözüm önerileridir. Hal böyle olunca Dersim’in özellikle İç Dersim bölgesinin kademeli bir şekilde başta askeri kurumlar olmak üzere dönemin politik dönüşümüne bağlı olarak başka kurumlarca da üretilmesi fikri öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda zaman aralıkları farklı olsa da Ovacık, Nazımiye, Pülümür ve Hozat’ta çeşitli ölçeklerde yapılan askeri kışlaların mekânsal dağılımına bakmak Hozat’ın sancak merkezi olarak tercih edilmesini anlamlı hale getirir.

Hozat Neden Seçildi?

Geç Osmanlıdan başlayıp Cumhuriyet’in bütün alt evrelerini de içine alacak şekilde oluşan mekân üzerindeki gerilim, bir sarkaç gibi “asi olmayan” bölgeler ile “asi olan” bölgeler arasında bir hat kurmaya çalışan merkezi devletin ilk mekân üretim “üssü” olarak Hozat’ı²⁵ belirlemesine neden olmuşa benziyor. Dersim’in idari taksimatında Hozat Kazası’nın Osmanlı ve dolayısıyla merkezi iktidar tarafından neden seçildiğine dair şu tespitler ilgi çekicidir:

“Muhakkak olan bir şey varsa, Dersim’de ilk idare teşkilatı sıralarında hükümet reisleri bu muntıkayı Osmanlılığa mal etmeğe çalışmışlardır. Fakat bu çalışmalar hiçbir zaman kanunları hâkim kılmak vaziyette ol-

²² Örneğin, Şakir Paşa’ya (1896 tarihli) Dersim için görüşleri sorulurken vermiş olduğu mütalasında bir taraftan yumuşak politikalar ki bunlar içinde Nakşibendi tekkelerinin açılması önerileri bile vardır, diğer taraftan ise yerel temsililere müdahaleyi önerir. Çalışlar, *A.g.e.*, ss. 163-166.

²³ Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

²⁴ Çalışlar, *A.g.e.*, ss. 163-164.

²⁵ Esas olarak ilk etapta Ovacık’ta bir askeri üst planlanmış fakat sonradan buranın lojistik destekten yoksun kalabileceği ihtimalinden dolayı olsa gerek Hozat kaza merkezi olarak tercih edilmiştir. “*Önce Ovacık’ta inşası planlanan kışlaların tamirinin ve genişletilmesinin gerekli olduğu belirtilmekteydi*”, Gül, *A.g.e.*, s. 119.

mamıştır. O zamanın idare icabatı olarak idari maslahat politikası ilk Dersim idarecilerinin aşiretlerle temaslarını temin etmiştir. İdareyi maslahatçı olanlar, hedaya ve behaya politikası ile devlet için zararlı olacak bir vaziyete sokmamaya çalışmışlardır. Bununla beraber, bütün bu mesele Dersimlileri dededen babadan gelip duran soygunculuk, çapulculuk itiyatlarından vazgeçirmemiştir. Bu müşkül manzaraya nazaran, Hozat ilk defa idare merkezi olunca bu merkezin bir Türk kültür merkezi olmasına dikkat sarf olunduğu ve bilhassa Türk dili ile dillenen aynı soydan insanların bu merkezde çoğalmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır”.²⁶

Merkezi iktidarın her seferinde yeniden üretilen kimlik edinimlerini içine alan Sünnilik ve Türklük eksenini etrafındaki düşünüşünün erken evresini tanımlayan Sünnilik merkezli politik dönüşümün Hozat’a göz kırpan yapısı ilk defa 1840’lı yılların son evresinde belirginleşmiştir. Bu bağlamda 1848 tarihi öncesinde küçük bir Kürt köyü²⁷ olarak tarifini bulan bu mekân üzerinde, modern dönem Osmanlısının ilk izleri aynı yıl alınan Dersim Sancağı kararı ile idari mekân üretimi şeklinde karşılık bulmaya başlamıştır. Bu tarihsel-mekânsal dönüşüme başlamadan önce sorulması gereken temel soru, neden Hozat Köyü/Karyesi idari/askeri örgütlenme için seçilmiştir? Bu nedenleri genellikle ilintilendirecek şekilde; jeomorfolojik yapı, iklim, demografik yapı, meta dolaşım zincirinin güvenliği ve asi olmayan (çevrenin merkezi) bölgelere yakınlık olarak sayabiliriz.

Klasik dönem Osmanlısından başlayarak askeri sınıf bileşenlerinin konumlandığı asi olmayan bölgeler güney-doğu eksenindeki Dış Dersim’in doğu batı hattı boyunca kavisler çizerek akan Fırat Nehri etrafındaki kazaları olan Çemişgezek, Pertek ve Peri’dir. Bu mekânlarda varlık alanı bulan merkezi iktidar temsilcilerinin, kentin diğer alanlarına yayılan bir ek- sende politika üretme isteği geç dönem Osmanlısında daha da belirgin ve

²⁶ Çalışlar, *A.g.e.*, s. 77.

²⁷ Klasik dönem Osmanlı tahrir defterlerinde gayrimüslim köy olarak kaydedilen köyün yapılan dört tahrir sayımında da bu niteliği değişmemiştir. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 197. Bir Ermeni köyünün geç dönem Osmanlı evresinde tamamen Kürt köyü olarak kayıtlara geçmiş olması, yani yaklaşık 300 yıla denk gelen bu demografik dönüşümün nasıl yaşandığı bu çalışmanın sınırlarını aşan bir muhtevaya sahiptir. Fakat iki dönem arasındaki demografik farklılık merkez-yerel gerilim/uzlaşımın ekseninde aşiretlerin mekânsal gelişimini özellikle bu dönemde arttırmasının hafife alınamaz bir yansıması olarak görülmektedir.

süreklilik içeren bir eksenle gelişmiştir. Bu durum mekân kontrolünü bir adım daha genişletmeyi içerir. Bu bağlamda Hozat jeomorfolojisinin, hem askeri hem de ulaşım olanakları²⁸ için yarı asi bölgede yer alan kazalara göre daha avantajlı olması Hozat'ın öncelenmesinde etkili olmuşa benziyor. Yani daha açık bir ifadeyle devlet Dersim'deki mekânsal kontrolünü bir adım daha genişletmek ve İç Dersim ile Dış Dersim arasındaki hâkimiyet farklılaşmasını ortadan kaldırmak için Hozat'ı mekân üretim merkezi seçmiştir. Jeomorfolojisinin değişen karakteri, yani iç kesimlerdeki dağlık ve derin vadilere göre daha uygun bir plato üzerinde uzanmış olması süreç üzerinde etkili olan doğal faktörlerin başında gelir. Kazanın özellikle merkezi mekânı, bu niteliğin en fazla gözlemlendiği alandır. Bir dağ yamacının aşağı kısmında oluşmuş olan yelpaze ve onun devamı olan ve akarsu tarafından yarılan plato²⁹ mekânın jeomorfolojik görünümüdür. Bu jeomorfolojik yapı, hem ulaşımı kolaylaştırmaktadır hem de mekân üzerindeki yerleşmeye olanak sağlamaktadır. Alanı genişleterek ifade edecek olursak; Hozat, jeomorfolojik yapısı ve konumu itibariyle İç Dersim olarak bilinen bölge ile Ali Boğazı olarak bilinen bölgenin yüksek dağ ve vadilerden oluşan çetin yapısının yerini daha düz bir bırakan bir mekândır. Bu haline, merkezi devletin temsil mekânlarına olan yakınlığından bakıldığında ise bir tarafının Pertek'e oradan ise Elazığ'a kadar uzanan, diğer tarafının ise Kemaliye üzerinden Erzincan'a kadar ulaşan ulaşım ağlarının uzantısı için oldukça önemli bir konumdadır. Konumu askeri lojistik başta olmak üzere ticari faaliyetlere konu olan her türden meta ürünlerinin tedarik basamaklarının ilk merkezlerine kolay ulaşılır bir konumda olması da etkili olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Ti-

²⁸ Yılmazçelik; Elazığ ile Erzincan arasındaki ulaşımı Hozat üzerinden geçecek bir yol ile sağlandığında 60 saat olan ulaşım süresinin 30 saatte düşürüleceğinden hesapla 1860'ta başlanan yolun önemli oran 1862'de tamamlandığını altını çizer. İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 2. baskı, Ankara, Kripto, 2011, ss. 192-193.

²⁹ Daha sonra kurulacak olan askeri merkezlerinde kazanın görece daha az eğimli bölgelerine kaydırılması aynı zamanda bu bölgelerin kaza'nın en verimli bölgeleri olması potansiyelini taşımasından ötürü bugün bile tartışma/hukuksal sorunların parçası haline gelmiştir (Konak, 14/06/2017 tarihli görüşme).

³⁰ Diğer taraftan Hozat merkez edilmeden önce bu iki merkeze ulaşım biraz daha güneyden geçmekteydi. Söyle ki; dönemin ulaşım teknolojilerinden dolayı Erzincan'dan Elazığ'a yolculuk ya-

cari faaliyetlere konu olan ürünlerin aktarımına engel teşkil eden ve İç Dersim aşiretleri tarafından yapılan “kole/talanın” engellemesi devletin mekânsal ölçeğini yarı tabi bölgenin bu alanına aktarmasında etkili olan bir başka faktördür. Böylece İç Dersim’den talan şeklinde ekonomik müdahalelerin önüne geçilecek, İç Dersim aşiretlerinin bu türden hareketlerinin öncelikli olarak çeperin sahasında önü kesilmiş olunacaktır.

Jeomorfolojik yapı, merkezi temsil alanlarına yakınlık, İç Dersim’den gelecek her türden müdahalelere daha içeri bir noktadan müdahale etmek gibi parametrelere iklim ve demografik niteliklerin eklememesi mekân tercihinin neden olmuş başka parametreler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İç Dersim ile karşılaştırıldığında ilkim koşullarının da Hozat’ın merkez seçilmesinde etkili olduğunu söylemek yerinde olur. Zira İç Dersim bölgesinin dağlık ve kış mevsimlerinin daha uzun ve sert geçmesinin yanı sıra çığ gibi doğal afetlere daha yatkın olmaları ve dolayısıyla ulaşımı engelleme potansiyeli de bu kararın verilmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan demografik yapının mekân üzerindeki dağılımı merkezi devletin dönüşününün sosyal mekân üretimi üzerindeki izlerine vurgu yapar. O halde; “Hozat’ın demografik yapısının İç Dersim’le benzeşen/farklılaşan yönleri nelerdi” sorusunun cevabını irdelemek, merkezi iktidarın tercihinin açığa çıkarmak açısından önem arz eder.

Demografik olarak Dış Dersim mekânları merkezi örgütlenmeye daha yakın toplumsal kesimlerden meydana gelmektedir. Mazgirt, Pertek ve Çemişgezek kazalarının özellikle merkezi yerleşimleri, merkezi devletin etno-dinsel ayrıştırıcılığına daha yakın olmaları güvenliğinin insan kaynağı bağlamındaki ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça önemli mekânlar olmuşlardır. Bugün önemli oranda bu niteliklerini koruyan bu mekânlara Hozat’ın da bazı köyleri eklenebilir.³¹ Buna karşın Hozat merkezi (yani karyesi) bu nitelikten oldukça uzaktı. Fakat bu mekânı besleyecek yakın

pan yolcuların Fırat Nehri boyunca Kemah, Kemaliye, Çemişgezek ve Pertek hattı üzerinden ulaşım sağlanıyordu. Yarman Arsen, *Palu-Harput 1878 Çarsacak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler: Adalet Arayışı*, 1. C., Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 155-157.

³¹ Ahmet Kerim Gültekin, *Tunceli’de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli-Pertek’te Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, ss. 121-131.

çevredeki kazalar sadece iktisadi ve güvenlik lojistiği olmayacaklar, aynı zamanda bu yeni mekânın demografik besleyicileri de olacak köy ve kazalar olacaklardır. Bu haliyle merkezi yönetimin güvenlik mekânı olarak üretilecek bu mekânın, jeomorfolojik yapısının avantajlarına demografik müdahaleleri de eklemleyerek yeni bir toplumsal mekân üretimi gerçekleştirilebileceği hesaba katılmışa benziyor. Ünal'ın dipnotunda görüldüğü üzere köy klasik dönem Osmanlısında gayrimüslim köy olarak sınıflandırılmıştır. Fakat modern dönemde yapılmış kayıtlardan köye dair ilk demografik veriler köyün 20-30 haneli bir Kürt köyü olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Ermeni kaynakları ise birkaç Ermeni ailenin de köyde yaşadığının altını çizmektedir.³² Bu haliyle köy nüfusu 5³³ ile çarpıldığında 100 ile 150 arasında bir insanın yaşadığını söylemek güç olmasa gerekir. Dolayısıyla kompozisyonun bu haline müdahaleyle başlayacak olan süreç, bir taraftan mekân dönüştürürken diğer taraftan mekân üzerindeki her türden sosyal mekân üretimlerinin de dert edinilmesini zorunlu kılmaktadır. Kısacası hem Dersim'den kaynaklanan hem de özelinde Hozat ait özgünlükler üst üste oturunca İç Dersim'in çeper bölgesinde bulunan Hozat'ın sancak/ kaza merkezi seçilişinin nedenleri ortaya çıkmış oluyor.

Güvenlik merkezli bir mekân üretiminin hedeflenmesinin bir yansıması olarak merkezi devletin ideolojik aygıtlarıyla bu politika desteklenmiştir. Bu durumun sonucu olarak şunu sorabiliriz: Acaba Hozat temsili üzerinden nasıl bir Dersim Sancağı tahayyül edilmiştir? Bu tahayyül sınırları nasıl bir dönüşümün parçası olarak şekillenmiştir? Bu bağlamdaki soruların gölgesinde kışla ile başlayan sürecin mekân üretiminin çeşitli yansılarını içerecek şekilde gelişmiş olması, Hozat'ı Dersim'in toplumsal mühendislik müdahalelerinin erken laboratuvarı olmasına kapı aralamıştır. Bundan sonraki bölümde ise bu dönüşümün nasıl başarıldığı ele alınmıştır.

³² Antranik, *A.g.e.*, 110-111.

³³ Barkan'a göre klasik bir Osmanlı ailesi ortalama beş kişiden oluşmaktadır. Yunus Koç, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları (177-202)", Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2013/65: 185. <http://Bilig.Yesevi.Edu.Tr/Yonetim/Icerik/Makaleler/1206-Published.Pdf>.

Merkezin Yerele Egemenlik Dayatısı: Hozat Karyesi'nin Kazaya Dönüşümü

Sancak merkezinin Hozat seçilmesinde etkili olan yukarıdaki faktörler ve nüfusun yapısına dönük kısa nottan sonra, mekânsal üretimin nasıl şekillendiğine bakmak ve böylece yukarıdaki sorunun cevabı üzerinden Hozat'ın nasıl bir değişim ve dönüşüme uğradığını gözlemlemek bundan sonraki asli hedeftir. Bu bağlamda çalışmanın mekânı olan Hozat'ın sancak merkezi ilan edilmeden önce 20-30 haneden oluşan köy vurgusu sancak merkezinin nasıl bir mekânsal örüntüye sahip olduğu sorusunu irdelemeyi zorunlu kılar. Sancak merkezinin ilk mekânsal üretim merkezleri klasik dönem izlerinden hareketle söylenecek olursa gözeler çevresindeki küçük bir köydü. Eski köy merkezi –bugün ilçenin yukarısında kalan– gözeler ve gözelerden kaynağını alan bir derenin iki yakasında kurulmuştur. Buna karşılık modern mekân üretiminin ilk örneği olan askeri kışlanın tercih alanı bu mekândan hayli uzakta Harput yolu olarak bilinen derenin aşağı kısmında âdete köyü karşısına alan bir mevkiye kurulmuştur.³⁴ Erken dönem metinleri; 1847/48 yıllarında bir sancak merkezi örgütlenmesi için seçilen köyün idari örgütlenmesini ilk denemede çok kısa sürdüğünü göstermekle birlikte bu ilk teşebbüs daha sonraki dönemlerde mekânsal örgütlenme unsurlarıyla kademeli olarak genişlediğinin altını çizer.³⁵ İdari örgütlenmenin bu ilk evresiyle birlikte kazadaki ticari yaşamın canlandığı sıkça atıf yapılan bir başka özelliğidir. Bu vurgunun, maalesef niceliksel bir karşılığı bulunmamaktadır. Bunun yerine kazanın sancak merkezi hüviyetini kısa süre sonra kaybetmesi ve tekrardan kazanmasını fakat bir başka bağlamda idari merkez olmasının ara evresi not edilmiştir. Nitekim Yapıcı, bu gelişmenin kısa sürdüğünü vurguladıktan sonra “1280 (1863/64) tarihine kadar bir hayli ev ve dükkân”³⁶ yapıldığının altını çizer. Sonrasında ise “Dersim Vilayeti'nin lağvedilmesiyle mutasarrıflıktan çıkarılıp kaza haline getirilerek Erzincan'a bağlanması”³⁷ mekânın söntümlemesinin

³⁴ Gül, *A.g.e.*, ss. 118-119.

³⁵ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2013, s. 52.

³⁶ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 35.

³⁷ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 35.

önemli bir basamağı olduğunu vurgular. Dolayısıyla inşa edilmiş olan “*ev ve dükkânlar zaman içinde yıkılarak harap olmuş ve yine 20-30 haneli bir köye dönüşmüştür*”.³⁸ Salnamelerde karşılık bulan bu genel tanımlamalar Yolga tarafından ise şu cümlelerle sürdürülmektedir/özetlenmektedir.

“Sonra kaza olarak 1860 tarihinde Erzincan sancağına rabt edilmiş. 1880 tarihinde vilayet olmuş, o teşkilat da Mazgird sancak, Nazımiye, Pah, Çarşancak, Çemişgezek, Ovacık kaza imiş. 1888 tarihinde mutasarrıflık olmuş ve Mamuratul Aziz’e bağlanmış. Yine yukarıdaki kazalar Hozat’ın mülhakatından imiş”.³⁹

Bu genel resmin çerçevesine dair anlatıların bir başka örneği ise yine salnamelerden hareketle idari ve mekânsal üretimini içine alan değişim ise Yapıcı tarafından şöyle tariflenmiştir: “(1879-1880) tarihinde vilayet olmasından sonra memurların teşvik ve gayretleriyle o zamandan bu zamana kadar yeni tarz üzerine ev ve dükkânlar, 2 hamam, 4-5 kahvehane yapılarak bir kasaba haline getirilmiştir”.⁴⁰ Yaklaşık otuz yıl süren bu inişli çıkışlı hal 1880’li yıllarla birlikte yerini merkezi örgütlenmenin sadece askeri birimlerle sınırlı kalmayacağı ama onunda geliştiği yeni döneme terk etmiştir. Bu bağlamda vilayet merkezinin Hozat’a taşınmış olması son otuz yılın oluşturduğu küçük kaza merkezinin sönmelenmeye başlayan yapısının yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Bu idari dönüşüm ve buna bağlı gelişimlerin mekân üretimine yansımaları ise mahalle örgütlenmesinden, yapıların türüne kadar kendini hissettirir.

Kaza, mekân üretiminin bu hızlı evresinde mahalle örgütlenmesinin yeniden etno-kültürel olarak örgütlenmesinden çarşı yapımına oradan ise kurumsal örgütlenmelere ait ilk birimlerin de içinde yer alacağı bir binaya kadar pek çok yeni mekân üretim pratiğine ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda gelişmenin tepe noktalarından biri olan 1890’lı yılların ilk yarısında Hozat, köy hüviyetini tamamen yitirmenin yanı sıra demografik olarak da artık küçük bir Kürt köyü olması niteliğinin de silikleştiği heterojen bir

³⁸ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 35.

³⁹ Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, yay. haz. İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Halaçoğlu, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1994, s. 91.

⁴⁰ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 52.

sancak merkezi/kazaya evirilmiştir. Bu durumu biraz niceliksel olarak ifade edecek olursak 20-30 hanelik bir köyün nüfusu yaklaşık olarak 100 ile 150 kişilik bir toplama denk geldiği 1840'lı yıllardaki yerini 1892/93 ise toplamda 1.100 civarında bir rakama bıraktığı görülmektedir. Farklı kaynakların⁴¹ aşağı yukarı bu rakamlarda mutabık kaldığı görülmektedir. Bu rakamların detayında ise 360 Türk Sünni, 350 Ermeni ve 250 Kızılbaş (Ré Haq) Kürt'ün (Kurmanc/Kırmanc) yaşadığı görülmektedir.⁴² Bu rakamların gösterdiği ilk önemli şey, dışarıdan Sünni Türk ve Ermeni nüfusun yoğun olarak kaza merkezine göç ettiğiidir. Yukarıdaki tahmini verilerden hareketle Kürtler, 50 yıllık sürede en iyi ihtimalle %150 artarken “hiç olmayan” diğer toplulukların (Ermenilerin varlığına dair Antranik'in vurgusunu pas geçmeden; Antranik, *A.g.e.*, ss. 110-111) kaza merkezinde ilk iki sırayı alan topluluklar olması kentin cazibesinin altındaki dinamiklerin neler olduğu sorusunu irdelemek zorunluluğunu doğurmaktadır.

Mekân Üretiminde Askeri İdari Kent Olarak Hozat Kazası

Weber'in kent sınıflandırmasında yer alan türleri içinde garnizon ve idari kentler sadece askeri ve idari özellikleriyle öne çıkmazlar aynı zamanda tüketimin yaygınlığından ötürü iktisadi karakteri olan kentlerdir.⁴³ Buna göre garnizon kentlerle iktisadi yaşam arasındaki ilişki, bir taraftan güvenli pazar merkezlerinin üretimini diğer taraftan ise askeri ihtiyaçların oluşturduğu ticareti temsil eder.⁴⁴ Bu tasnifin Hozat ile olan benzerliği ise tüketimin yoğun olduğu askeri-idari kent türlerinden olmasıdır. Tam da bu neden, yeni iş alanları, yeni ticaret mekânları ve göçün yaşandığı yeni cazibe merkezinin Hozat olmasını açığa çıkarır. Hozat'taki nüfusun, sadece yerli nüfusun artışıyla açıklanamadığı, bunun yerine bir idari aske-

⁴¹ Hozat Kazası'nın 1894/95 sayımlarına daha yakından bakıldığında ise Hozat merkezde toplam 1.077 kişi yaşamaktadır. 134 haneden oluşan kaza merkezinin 848'i Müslüman olup bunların 454 erkek, geri kalanı ise kadındır. 229 gayrimüslimin yaşadığı kaza merkezinde, nüfusun 125'i erkek, geri kalanı ise kadındır. Yapıcı, *A.g.e.*, s. 97.

⁴² Bkz. Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermenileri*, çev: Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 386.

⁴³ Bkz. Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, C. 2, çev. Latif Boyacı, Yarın, İstanbul, 2012.

⁴⁴ Weber, *A.g.e.*, s. 589.

ri merkez olarak Hozat'ın dışarıdan gelen göçler ile büyüdüğü görülmektedir. Peki, bu göç nereden gerçekleşti? Yapılan görüşmelerde hafızada kalanların başında özellikle Türk Sünni nüfusun yakın Türk köylerinden gelmiş olduğu ve bu konuda devletin teşvik edici yöntemlerinin belirleyici olduğu söyleminin hâlâ dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda yakın köyler içinde İnciğa/Altınçevre⁴⁵ Köyü özellikle öne çıkmaktadır. Türk Sünni nüfusun kazayı tercih etmesinde, merkezi iktidarın yerel idari görevlileri bu kesimden öncelikli olarak tercih etmesi etkili olmuştur. Nitekim salnamelerde Dersimli olup ilmiye ve mülkiye sınıflarında görevli olan kişilerin Dersim'in hangi kazasından olduklarına baktığımızda anlatıcıların hafızasını destekler bir Çemişgezekli baskınlığı ile karşılarız. Bu bağlamda Osmanlı bürokrasisi içinde toplam 22 Dersimlinin görev aldığı görülmektedir. Bu kişileri kazalarına baktığımızda ise 18 tanesinin Çemişgezekli olduğu görülmektedir. Buna karşılık Hozatlı iki kişi görülmekte olup bunlardan biri 1907-08 salnamesinde Hozat'ın belediye başkanı da olacak olan Hazar Ağa'dır. Ağa, bu dönemde mahkemede kapıcıbaşılık görevini yerine getirmektedir (Yapıcı, *A.g.e.*, s. 234). Yapıcı'nın salnamelerden hareketle ortaya çıkardığı bu verilere karşın aşağıda da belirtildiği üzere Gül'ün kamudaki toplam Dersimli sayısının 32 olması ve bunlar içinde Çemişgezekli sayısının 10 olarak ifade etmiş olması (*A.g.e.*, s. 177) sayılar farklı olsa bile Çemişgezek kökenli kamu görevlilerinin fazla olmasında etno-dinsel parametrelerin etkili olduğu ihtimalini ortaya koymaktadır. Sayının ilçelere dağılımı ile kentin hafızasında yer alan Çe-

⁴⁵ Erken dönem Osmanlı kaynaklarında İnciğe adına sahip olan köy gayrimüslim bir köydür. Ünal, *A.g.e.*, 198. Geç dönem Ermeni kayıtlarına göre ise 240 Ermeni, 200 Sünni ve 26 Kızılbaş'tan (Ré Haq) oluşan heterojen bir köydür Kevorkian ve Paboudjian, *A.g.e.*, ss. 378-383. Buna karşın kentin sakinleri tarafından Türk köyü olarak görülmesi tahminimizce iki temel nedene dayanıyor. İlki sadece bunun ile sınırlı olmayan Ermeniler konusundaki hafızanın pek hatırlanmak istenmemesi/göz ardı edilmiş olması ikinci neden ise bugünden geçmişe dönük bir tarih inşa çabasının bu köyü Türk olarak tarif edilmesine neden olmuşa benziyor. Esas olarak 1915'e kadar Türk, Kürt ve Ermenilerin birlikte yaşadığı pek çok Hozat köyü, bu özelliğini yitirmiştir. Ulukale, İnciğa gibi Hozat kaza merkezine gelen göçler üzerinde etkisi olan köylerin bugün Hozatlılar tarafından Türk Sünnilerin yoğun olarak geldiği köyler olarak tarif edilmektedir. Burada Ermeni köyü vurgusunun ikinci plana itilmesi ya da bu özelliğini yitirmesinde, kent merkezinde olduğu gibi Ermenilerin katledilmesi veya sürgün politikalarına maruz kalması etkili olmuştur. İnciğa Köyü bunun en tipik örneğidir. Konak, 14.06.2017 tarihli görüşme.

mişgezekli köylerden gelen Türk Sünniler ile kamu bürokrasisinde yer alanların Sünnilerden tercih ediliyor olması, kazadaki Türk Sünnilerin geliş nedeninin ilk etapta kamu bürokrasisinde yer almalarıdır, şeklinde değerlendirilebilir.

Kuşkusuz bu tek başına yeterli değildir. Bunun dışında kazaya nerden ve hangi sebeplerle nüfusun göç ettiği çalışmanın bu safhası için önemlidir. Askeriyenin hafriyat işleri başta olmak üzere pek çok ihtiyacının kent ekonomisi üzerinde etkisi ile askeri merkezin Elazığ'da olması arasındaki bağlantı, "kimi kaza sakinlerinin ticaret amacıyla kazaya geldiği" kentlilerin hafızasında belirgin bir yeri vardır. Bunun en tipik örneği kentin eşraf ailelerinden olan Kahraman Ailesi'dir. Ailenin kent merkezine gelişinde, askeriyenin hafriyat işlerinin yaratmış olduğu ticari faaliyetler etkili olmuştur. Diğer taraftan Erzincan ve Malatya'nın ilçelerinden gelen Ermeni tüccarların⁴⁶ varlığı kazaya yaşanan göçlerin sadece Dersim'in diğer kazalarından kaynaklanmadığı, Elâzığ ve Malatya illerinin yakın ilçeleri başta olmak üzere çeşitli yerlerden göç yaşandığını göstermektedir.⁴⁷ Peki, bu ilk yerleşim yerlerinin kaza içindeki lokasyonu nasıl bir seyir izlemiştir?⁴⁸

Görüşmelerde ilk kurulan mahallenin Hamidiye⁴⁹ Mahallesi⁵⁰ olduğuna yoğun vurgu yapılmasına rağmen, yerleşimin erken izlerinin bugünkü il-

⁴⁶ Kevorkian, Arapgir ve Eğin ilçelerinin dönemin önemli Ermeni nüfus bölgeleri olduğunu ve sırasıyla Arapgir'de 9.523, Eğin'de ise 7.720 Ermeni'nin yaşadığını altını çizer. İki kentte önemli oranda Ermeni tüccarın olduğunu, özellikle de Eğin'deki Ermenilerin başkentteki finansal faaliyetlerde önemli oranda yer alan sarraf, bankacı, mücevhercilerden meydana geldiğini altını çizer. Diğer taraftan kaza merkezinde yaklaşık üç yüze yakın tüccarın varlığından bahseder. Kevorkian ve Paboudjian, *A.g.e.*, ss. 378-383.

⁴⁷ Nitekim Antranik 1880'li yıllarda Dersim'e yaptığı seyahat esnasında her ne kadar Hozar'a uğramasa dahi keşiflerin anlatılarından hareketle Hozar'ın 30-35 haneli bir köy olduğunu ve büyük çoğunluğunun Kürt olduğunu fakat aralarından az da olsa Ermenilerinde olduğundan bahsetmektedir. Ve bu Ermenilerin Harput, Arapgir, Eğin ve Çemişgezek'ten ticaret ve zanaat için geldiklerini not etmiştir. Antranik, *A.g.e.*, ss. 110-111.

⁴⁸ Bu sorunun cevabına yukarıdaki yöntemden yararlanarak bugünden başlamak yerinde olur.

⁴⁹ Mahallenin isminin Hamidiye Alayları'ndan dolayı konulduğu kent hafızasının ortaklaştığı noktalardan biridir (Konak, 14/06/2017 tarihli görüşme). Hamidiye Alayları ile II. Abdülhamid arasındaki bağlantıya rağmen, yerelin hafızasında daha çok mahalle isminin nedenini Hamidiye Alayları'na dayandırılmaktadır. Osmanlı döneminde mekan isimlerinin konulmasından hareketle II. Abdülhamid'in isminin konulduğu daha yüksek bir ihtimal olmasına rağmen, kent hafızasın-

çenin kuzeydoğusunda yer alan ve kentin su kaynağı merkezi de⁵¹ olan alan Hozat Karyesi'nin ilk yerleşim merkezidir. Bugün bir kısmı Fikri Paşa Mahallesi ile birleşmiş olan kazanın bu bölgesinin, geleneksel olarak Kürtlerin oturduğu mahalledir. 1915 Ermeni kırımını esnasında Vahank'ın anlatılarından Köprübaşı Mahallesi olarak bilinen bölgeyle çarşı arasındaki alanda yoğun olarak Ermenilerin oturduğu görülmektedir. Yine Vahank kışladan kaçtıktan sonra Türk mahallesindeki bir Türk'ün evine sığınmış olması ve askeri-idari elitlerin Hamidiye Mahallesi'nde oturuyor olması ise kazanın bu bölgesinin yoğun olarak Sünni Türkler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Kent merkezinin demografik mekânsal dağılımının merkezi iktidarın kente yüklemiş olduğu anlamla bütünleşen bu örüntüsünün kazanın diğer mekânlarının şekillenişinde de kendini hissettirmektedir. Örneğin ilk caminin⁵² –yapılışında imam ve idari görevliler katkıda bulunmuştur– Hamidiye'de olması, Vahank'ın mahallerinin çıkışında kilisenin varlığından⁵³ bahsetmiş olması, kazadaki dinsel mekân üretiminin de demografik dağılıma paralel bir seyir içinde olduğunu göstermektedir.

Mekânın demografik dağılımında ve sayısında etkili olan idari-garizon kent parametresi nihayetinde bir tüketim merkezi olması nedeniyle mekânın iktisadi mekân üretimine de önemli oranda yön vermiştir. Nitekim kazanın iktisadi hayatının merkezinde yer alan çarşı bu dönemde yapılmış olup, 65 dükkândan meydana gelmiş bir mekândır. Bu son rakamlardan ilk verilere dönecek olursak; ilk örgütlenmenin olduğu 1840'lı yılların sonlarından 1860'lı yıllara kadar olan süreçte tespit edildiği üzere 2

daki bu ortak söylemde Hamidiye Alayları'nın ve uzantılarının kimi Dersim müdahalelerinde görev almış olması etkili olmuşa benziyor. Nitekim Yılmazçelik, Dersim'e yapılan müdahalelerde Cibranlı Aşireti'ne bağlı Hamidiye Süvari Alayı'nın da içinde yer aldığı ordu güçlerinin 1908 Haziran'ında Dersim'e gönderildiğinin altını çizer. Yılmazçelik, *A.g.e.*, s. 154.

⁵⁰ Mahallenin ismi, belediye meclisi kararıyla Temmuz 2017'de Diyar Ağa olarak değiştirilmiştir.

⁵¹ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 70.

⁵² “1880/81'de memurların ve halkın yardımıyla ahşaptan yapılan caminin bitişiğinde taştan bir minare vardır. Bu camii şerifin yardımlaşarak yapılmasına öncülük eden tabur imamı merhum Muhammed Efendi tarafından senelik 1500 kuruş kira geliri getirecek mülk vakfedilmiştir”. 1907/08 salname, akt. Yapıcı, *A.g.e.*, s. 85. Yine bir başka salnamede (1894/95) ise caminin mekânsal olarak çarşı mahallesinde olduğu not düşülmüştür ve adı Hamidiye konulmuştur. Yapıcı, *A.g.e.*, s. 155.

⁵³ Söz konusu kilise 1874-75 tarihinde yapılmıştır. Yapıcı, *A.g.e.*, s. 86.

hamam, 6 kahvehane şeklinde notlar salnamelerde yer almaktadır.⁵⁴ Çarşıya ait bu ilk veriler çarşının nasıl bir gelişme seyri izlediği ve ilk mekânların neresi olduğu sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Nitekim yapılan görüşmelerde çarşının ilk kuruluş yerinin neresi olduğuna dair sorulara verilen cevap, Köprübaşı Mahallesi'ne doğru olan çarşı tarafının ilk çarşı merkezi nüveleri olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.⁵⁵

Bugün ticari faaliyetler için kullanılmayan bu ilk doku alanlarının yapısına bakıldığında, daha çok bir kulübeyi andıran bu yapılarda ağaç ürünlerinin yoğun olarak kullanılmış olması ve hemen yakınındaki ve bugün ayakta kalmış olan evlerin cumbalı olmuş olması, kaza yerlilerinden çok buraya göç etmiş olan Ermeni ve Sünni Türkler tarafından bu mekânların yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. Hatta kazanın demografik dağılımını göz önüne aldığımız da bu mekânların Ermeni yerleşim merkezlerine yakın olması nedeniyle Ermeni zanaatkârlara kentin eşrafi tarafından yapıma ihtimalinin hayli yüksek olduğunu göstermektedir. İki dönem ilçede belediye başkanlığı yapan Konak, Aram Tigran'ın eşinin bir Hozat ziyareti esnasında kentte ilk defa gelmesine rağmen babasının anlattıklarından ailesinin evini bulması anlatırken Ermeni evlerinin yapısına dair hafızasının çok net olduğunu vurguluyor. Tigran'ın eşinin evin geniş balkonlu ve cumbalı halinden bahsederken ev ile karşılaşmış olması, hafıza aktarımının önemli bir örneği olmanın yanı sıra mekânlar arasındaki farklılığın etno-dinsel bir nitelik gösterdiğinin ilginç bir örneğidir. Hatta Konak, bu aktarımın kentte hâlâ diri olduğunun da altını çizer.⁵⁶ Kazanın etnik ve mekânsal dağılımındaki bu genel resimden sonra Weber'in sınıflandırmasından hareketle kentin idari ve askeri/garnizon kenti olarak tariflenmiş olmasına dair insan kaynağının mekânsal üretimine değinmek uygun görünmektedir.

Osmanlının modern döneme içkin mekân üretiminin temel mantığı kiralamadan aşamalı olarak mekân üretmeye evrilmiştir.⁵⁷ İdari yönetsel

⁵⁴ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 52.

⁵⁵ Güzel, Konak vd. ile yapılan 13.06.2017 tarihli görüşmeler.

⁵⁶ Konak, 14.06.2017 tarihli görüşme.

⁵⁷ Klasik dönem Osmanlının yereldeki idari yapılanmasını temsil eden sancakbeyi, kadı ve defterdar gibi yerel iktidar unsurlarının idari görevleri yerine getirirken idari mekânları ya kiralamış alanlardı ya da kendilerine ait mekânlardan meydana gelmekteydi. Gül, *A.g.e.*, s. 116.

mekânlar, çoğunlukla merkezi temsili görünür kılmak amacıyla bir ya da birkaç binanın birleşiminden meydana getirilmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıkan kamu binalarının imarı ya da kiralanması esas olarak merkezden yerel doğru kademe kademe genişlemiştir.⁵⁸ Etno-dinsel olarak merkezi iktidarın politik hattının dışında kalan Dersim'in modern döneme içkin yeniden yapılandırılması girişiminin mekânsal alandaki görünümünden biri kaza merkezidir. Gerek salnamelerde gerekse ikinci el kaynaklardan kazadaki merkezi devlet temsiline ilk mekânının kışla olduğu sıkça vurgulanır. Osmanlı'da merkezin yerelde yeniden örgütlenmesinin bir yansıması olarak vücut bulması 1880'li yıllar öncesine kadar kiralık bir mekân üzerinde gerçekleşiyordu. Yerelde kamu görevlilerinin kendilerine ait ya da kentin uygun bina/konaklarından birini kiralayarak kamu hizmetlerini/yönetim pratiklerini yerine getirilmesi Hozat'ta kiralanacak uygun mesken bulunamadığı için gerçekleşmemiştir. Söz konusu tarihten sonra belediye bütçesinden de yararlanılarak bir hükümet konağı⁵⁹ yapılmıştır. Üretilen bu mekânın kendi içindeki kompleksi, merkezin yereldeki yekvücutluğunu andırırçasına bir tek bina ve eklemelerinden meydana gelmiş olup, bu bina 1892 yılına kadar kullanılmıştır. Merkezi hükümetin tariflediği Dersim'e içkin güvenlik tehdidinin kamusal mekânların inşa edilmesinde de etkili olmuştur. Nitekim zaptiye, polis, adliye, Nafia müdürlüğü, müftü, ticaret müdürlüğü, ziraat müdürlüğü ve defterdarlık bürolarının içine alan bir mekân tesis edilmiştir.⁶⁰ Konak ve çevresinde daha sonra eklenen kışla, yatakhane gibi birimlerin birbirine yakınlıklarının ötesinde kent merkezi ile kurmuş oldukları mekânsal ilişki, kent ile merkezi yönetim arasındaki düşünsel farkın adeta bir tür tezahürüdür. Kentle mekânsal olarak mesafe içeren bu mekân üretim pratiği bir taraftan onu dönüştürmeyi çabalarken, diğer taraftan ise ona karşı korun-

⁵⁸ Gül, *A.g.e.*, s. 115.

⁵⁹ “6 Aralık 1885 tarihli bir diğer kayda göre evrak ve defter-i hakani kayıtlarının muhafazası için Hozat'ta hükümet konağına bitişik taş bir binanın inşası zorunlu görüldü. Bu münasebetle kâgir ek hizmet binası yapıldı”, Gül, *A.g.e.*, s. 117. 1304 senesinde yine mutasarrıflığa indirilmiştir. 1305 (1887/88) yılında Ma'muratü'l-aziz Vilayeti'ne bağlanan Dersim'de 1305-1306 (1887/88) tarihlerinde muntazam bir hükümet dairesi yapılmıştır. Yapıcı, *A.g.e.*, ss. 35-36.

⁶⁰ Gül, *A.g.e.*, s. 116.

mayı içeren bir yapıya sahiptir. Son olarak geç dönem Osmanlısının mekâna dair tasarruflarının bir yansıması olarak eğitim kurumlarının ilk temsil mekânlarına dair küçük bir ek ile bu kısma şimdilik ara vermek yerinde olur. Burada temel olması gereken eğitim kurumlarının üretimini Yapıcı; “*memurların ve halkın yardımıyla bir rüştiye mektebi yapılmıştır ki hem rüştiye hem de iptidaiye öğrencilerini alacak kadar geniştir. 1889/90 tarihinde 74 öğrenci eğitim ve öğretim görmektedir*”⁶¹ şeklinde ifade etmektedir. Dersim’in merkezi kurumlar içinde daha ilk andan itibaren kendisini yakın hissettiği eğitim alanındaki mekân üretimlerine destek vermesi kentlilerin eğitime dair tutumlarının önemli belirtilerinden biri olsa gerek. Toparlayacak olursak 1890’lı yıllara ait bu salname verileri bizlere II. Abdülhamid döneminde merkezi yönetimin kurumsallaşma konusunda hayli bir mesafe aldığını göstermektedir.

II. Abdülhamid’in son yıllarına ait salname kayıtlarında, kısmi değişikliklerle birlikte, kazanın idari ve iktisadi yapısının ilk merkezlerinin belirgin bir şekilde oluştuğu görülmektedir. Bu temsil mekânlarının oluşumuyla birlikte burada çalışanların sayısı da hem idari/askeri kent, hem de tüketim ilişkileri ve dolayısıyla kent mekân üretiminin başat merkezi olan çarşıdaki işkollarının çeşitliliğine yön vermiştir. O zaman, öncelikli olarak bu tüketimin olası potansiyeli nasıl bir mülki askeri kaynağa sahiptir, sorusunun cevabını irdelemek yerinde olacaktır. Dönemin ilk verilerinin kaydedildiği 1889/90 yılına ait salnamede 48 kamu görevlisinin çalıştığı kaydedilmiştir.⁶² İki yıl sonrasında ait salnamede ise kamu görevlilerinin sayısı 4 artarak 52 kişiye çıkmıştır.⁶³ Daha sonraki salname 1894/95’e ait olup burada ise kamu çalışanı sayısı 58 olarak kayıt edilmiştir.⁶⁴ Kazanın, Osmanlı dönemine ait son salnamesi olan 1907-08 yılına ait salnamede⁶⁵ ise 87 kamu

⁶¹ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 85.

⁶² Yapıcı, *A.g.e.*, ss. 222-224.

⁶³ Kamu bürokrasinin yereldeki önemli temsilcilerinden olan belediye başkanı, bu dönemde Hazer Ağa’dır. Yapıcı, *A.g.e.*, ss. 225-227.

⁶⁴ Yapıcı, *A.g.e.*, ss. 228-230.

⁶⁵ Sayının artış göstermesinde bu salnamede diğer salnamelerden farklı olarak askeri yöneticilerde yazılmış olup bunların toplam kadro sayısı 15 olup, 8 tane kadro ise boştur, Yapıcı, 2013, s. 234.

görevlisi çalışmakta olup; ilk defa polis dairesi kayda geçmiştir. 1 komiser ve 5 polis memuru yer almıştır. Bunun yanı sıra telgrafhane personeli ilk defa kayıta yer alır. Burada ise toplam beş personel⁶⁶ çalışmaktadır. Kazanın idari ayağını oluşturan bu genel verilerin kamu personel politikalarında tercihler/tasarrufların yeri ile Dersimlilerin tercih edilmesi/ edilmemesinde etkili olan içerleme/dışlama stratejilerine geçmeden esas olarak tüketimin diğer önemli unsuru olan askeri sınıf bileşenlerine değinmek yerinden olur. Kuşkusuz ki kamudaki sivil görevliler ve aileleri tek başlarına tüketimin öznelere değildir. Aksine güvenlik merkezli kurulmasından ötürü, tüketimin esas öznelere kentlin askeri sınıf bileşenleridir. Nitekim döneme ait salnamelerde askeri sınıf bileşenleri dördüncü Orduyu hümayuna mensup beşinci alay ikinci taburu ve rediften oluşmakta olan bu unsurlar 1870-71 salnamesinde 32, 1872-73 salnamesinde 36 ve takip eden iki yıla ait salnamelerde, bu rakam 36 olarak kaydedilmiştir. 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşındaki askeri yöneticilerin sayısında önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda 1887-88 yılına ait salnamede askeri yönetici ve teknik elemanların toplam sayısı 21 olurken aynı zamanda tabura bağlı Pülümür Kazası'ndaki askeri güç sayısı ise 19 kişiden meydana gelmiştir.⁶⁷ Rakamlar askeri sınıfın yönetici unsurları ile teknik elemanlarından meydana gelmektedir. Tabur ve redifleri birlikte düşündüğümüzde ise sayının hayli yükseleceği görülmektedir. Nitekim Osmanlı askeri örgütlenmesi içinde bölük ile alay arasında yer alan tabur, binbaşı tarafından yönetilen ve 1.400 kişiden meydana gelen askeri birimdir.⁶⁸

Askerin sayısının 1.400 gibi bir sayıya ulaşması, kaza nüfusu içinde en önemli tüketici grup olması sonucunu doğurmuştur. Bu hal, kazanın iktisadi yaşamında etkili olan en önemli faktördür. Bunun sonucu olarak çarşı içi dükkân sayısı ve çeşitliliği artmış ve Dersim'in en önemli ticari merkezlerinden biri olmuştur. Esas olarak tüketimi merkeze alan bu mekânla-

⁶⁶ Yapıcı, *A.g.e.*, s. 233.

⁶⁷ Yapıcı, *A.g.e.*, ss. 312-336.

⁶⁸ Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

rın tüketici kitlesinden hareketle tariflediğimizde, küçük işletmeleri içine alan mekân üretiminin idari askeri kentteki niteliği dönemsel farklılıklara bağlı olarak ürün türü ve çeşitlerinin değişimi/sanayileşmedeki teknolojik değişime bağlı olarak farklılaşsa bile kaza merkezinin tüketim kültürü sürekliliğini korumuştur. Bu dönemde kazada yer alan ticari işletmelerin ne türden sektörel kollara ait olduğuna dair elimizde veri olmamakla birlikte, o günün Osmanlısının tüketim alışkanlıklarından hareketle hazır giyim için gerekli olan top kumaş başta olmak üzere, bazı temel gıda ürünlerinin yanı sıra kentte küçük ölçekli zanaat faaliyetlerinin (kalaycılık, bakırcılık) hayat bulduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Bunun yanı sıra tütün gibi keyif veren ürünlerin, hem yereldeki üretim kapasitesi hem de uzak diyarlardan gelen çeşitleri de kentteki bir başka tüketim alışkanlığının öncülere olarak kabul görmelidir. Belki de hepsinden daha önemlisi fırın ve lokanta gibi günlük tüketime dair üretim mekânlarının varlığı süreklilik göstermektedir.⁶⁹

Peki, bu denli çok dükkânın yer aldığı bu mekânın tedarik zinciri nasıl bir seyir izlemekteydi? Çarşıda yer alan 65 dükkânda satılan ürünlerin önemli bir kısmının kademeli olarak Elazığ, Gaziantep ve Mersin'e kadar uzanan tedarik merkezlerinden sağlanmaktadır. Bu ağın oluşmasında Perçek'e uzanan yol ile oradan Fırat Nehri üzerinden yapılan aktarım sonrasında, Xarpet (Elazığ) merkezinden tedarik edilen daha küçük ve az maliyetli ürünlere yoğunlaşılırken, görece daha az bulunan ürünler ise Akdeniz üzerinden dünyaya açılan kapılardan biri olan Mersin Limanı'ndan tedarik edilmiştir. Mersin ile olan ilişkinin bu sürekliliği sadece ürün tedariki ile sınırlı olmamıştır. Özellikle yeni dünyaya açılan bu Liman'ın kentin dünyaya olan bağlantısında önemli bir işlev gördüğü gözden kaçmamaktadır.⁷⁰

⁶⁹ Nitekim 1951 yılında kentte terziilik yapmaya başlayan x kişisi kendi döneminin esnaflarını hatırlarken 3 fırıncının olduğunu söylemiş olması tüketimin bu iş kolundaki sürekliliğine dönük önemli bir öncüdür (Terzi (x kişisi), 14/06/2017).

⁷⁰ Erken dönemlerde özellikle Ermenilerin Amerika yolcuğu, sonrasında ise yurtdışı emek göçünün ilk izlerinin bura üzerinden dünya emek piyasasına akarken niceliksel olarak az olsa bile Hozatlılarında yeni dünyaya bu kapı üzerinden gittiği göstermektedir. Nitekim terzi aile hikayesinde, "1915 yılında babası tarafından Ermenilerden satın alınan sekiz dükkânının" babasının ABD dönüşü sonrasında gerçekleştiğini ifade etmiştir. Terzi, 14/06/2017 günlü görüşme.

Kamu İstihdam Politikalarının Dışlayıcılığı ve Bu Politikanın Mekân Üretiminde Yeri

Yukarıda kamu görevlilerine dair nicel verileri detaylandırmak, bir taraftan tüketimin asli sınıfını diğer taraftansa kentin demografik değişimi ve bu değişimde merkezi hükümetin tasarruflarının ne türden sonuçlar doğurduğunun yorumlanmasına kapı aralar. Kentin en büyük mülki idari temsilci olan valilikte– kentin sekiz yıl ile sınırlı olan Osmanlı dönemi vilayet süresinden dolayı– iki kişi görev yapmıştır. Bunlardan ilki kentteki Fikri Paşa Mahallesi'ne de ismini veren Fikri Paşa olup, 17 Şubat 1883 tarihli kararname ve 15.000 kuruş maaşla atanmıştır. Fikri Paşa'nın kurucu valiliği sadece bir yıl sürmüştür. Bir yıl sonra ise Osman Paşa getirilmiştir.⁷¹

Vilayet örgütlenmesinin öncesi ve sonrasında sancak idari birimi olarak tercih edilen Hozat'ın bu dönemdeki en üst düzey görevlisi mutasarrıftı. Nitekim Dersim'in sancak olduğu evrelerde ise pek çok mutasarrıf görevlendirilmiştir. Bunlar içinde kaydı bugüne kadar ulaşan kimi mutasarrıflarsa şunlardır. 19 Temmuz 1903'te atamayla gelen ve aynı zamanda Çerkez Hanedanı'nın oğlu olan Ahmet Hamdi Efendi kayıtlardaki ilk mutasarrıftır.⁷² Kayıtlardan adına rastlanılan bir diğer mutasarrıfsa Mehmet Arif Paşa'dır. Cebel-i Bereket (Amanos Dağları'nın eski adı olan Gavurdağları) ahalisinden Karabeyzade Halil Bey'in oğlu olup 7 Ocak 1904'te Dersim mutasarrıflığına atanmıştır. Bu kamu görevlileri hakkında Gül'ün yorumu aktörlerden öteye devlet politikasının belirleyiciliğine vurgudur. Şöyle ki devlet; Dersim'in özgünlüğünden dolayı atanan kamu görevlileri konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bu konuda “halkla daha sağlıklı ilişkiler kurabilmek adına kentin kültürünü bilen görevlilerin gönderilmesi konusunda hayli itinalı davranmıştır” diyerekten bu iddiasına görevlilerin geldiği yakın bölgeler (Kemah, Arapgir, Malatya ve Elazığ) olduğunu vurgulayarak dikkat çeker. Buna karşın daha uzak bölgelerden gelenlerin daha çok aşiret kültüründen olmasına dikkat edilirdi. Özellikle mutasarrıflar tercih edilirken Dersim kökenli birine rastlanmaması, devletin hassasiyetinin (Kızılbaş

⁷¹ Gül, *A.g.e.*, s. 140.

⁷² Gül, *A.g.e.*, s. 143.

Kürt –Kurmanç/Kırmanc) dışavurumu⁷³ olarak okunabileceği gibi, Dersim'deki lisenin olmamış olması da etkili olduğunu hesaba katmayı gerekli kılar. Buna karşılık alt kademedeki memurlar içinde Dersimlilerin olmuş olması bu politikanın belirli kısıtları olduğunu göstermektedir.⁷⁴ Bu kısıt/dışlama stratejisi, sadece kamu görevlilerine dönük baskı politikalarıyla açıklanamayacak kadar sürekli ve çok yönlüdür. Devletin yereldeki bürokrasinin üst temsilcilerini merkezi devletin politik öngörüsüne olan uyumuna karşılık alt kademelerdeki görevlileri yöreden seçmiş olmasında dil faktörünün de belirleyici faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla merkezi politikanın uygulayıcıları olan yerel temsilciler ile halk arasındaki ilişkiyi sağlayacak personelin gerekliliğinin yerlilerin seçilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zira Dersim'de yaşayan toplulukların geçişlerin olduğu bölgelerde iki dile (Ermenice/Türkçe, Kürtçe/Türkçe vs.) vakıf olması kısıtları hafifletici bir alan açmakla birlikte, kendi içinde çeşitlenen bir politikanın da sürdürülmesine neden olmuştur. O nedenle kamu görevinde bulunan Dersimlilerin esas olarak Dersim'in hangi bölgelerinden geldiği sorusu bu kısıtın kendi içinde derinleşen mikro iktidar stratejilerinin merkezi devletteki tercihlerini sorgulamaya alan açar.

Dersimlilerin merkezi iktidar politikalarının bir sonucu olarak hem kendi içinde etno-kültürel dışlanma stratejilerine maruz kalmaları hem de bir bütün olarak Dersimlilerin kamu görevlerinde dışlanması/az bulunması Gül tarafından ortaya çıkarılan verilerle birlikte düşünüldüğünde, yuka-

⁷³ Üst düzey yetkililere dair bu tercihlere rağmen yazılan rapor ve kamu görevlileri hakkında açılan soruşturmalarda –özellikle mutasarrıfların 1890'lı yıllardaki ihmalkârlıkları– Dersim'e gönderilen mutasarrıfların hayli problemliliğini göstermektedir. Söz konusu raporda görevlilerin özellikle yerel eşraf, aşiret ağları ve kent zenginleriyle çok yönlü çıkar ilişkilerine girdiğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda zengin Ermeni tüccarlarla tefecilik yapılması, ağaların topladığı vergilerin devlete aktarılması gereken kısmının kamu görevlileri ile ağalar arasında suç ortaklığı yapılarak paylaşılması ve halkın elindeki malları zor kullanılarak yerel işbirlikçileriyle çok yönlü baskılar sonucunda ucuza kapatmaları dikkate değer ihmallerdir. Bunlar içinde özellikle 1 Temmuz 1903 tarihinde azli istenen Dersim Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın azil gerekçesinde yer alan “*nahiye memurlarının keyfi tayini ve aşiret ağlarından rüşvet almak, kendisine rıza göstermeyen bazı aşiretler üzerine askeri harekatta bulunmak*” (Gül, *A.g.e.*, s. 173) suçları, aslında yerel bürokrasinin kentle ilişkilerinin merkezi iktidarın kanuni çerçevesini çizdiği genel yaklaşımın çok ötesinde olumsuzlukları da barındırdığını göstermektedir. Gül, *A.g.e.*, ss. 173-176.

⁷⁴ Gül, *A.g.e.*, ss. 140-172.

rıdaki önerme daha da anlamlı hale gelmektedir. Nitekim Gül, çalışmasında, kamuda çalışan Dersimlilerle ilgili istatistiklerden bahsederken 32 kamu görevlisinin Dersim doğumlu olduğunu vurgular. Buna karşılık yakın çevredeki alanlardan, yani Harput, Kemah, Eğin, Arapgir, Erzincan ve Divriği gibi kentlerde çalışan kamu görevlileri içinde o kent doğumluların sayısının her birinde en az 100 kişi olduğunu vurgular. Hatta bazılarının sayısının 300'e kadar ulaştığını söyler. Dersim'in bir sancak olmasına rağmen sayısının bu denli düşük olmasının dikkate değer olduğunu altını çizerek.⁷⁵ Gül'ün dikkate değer bulduğu bu noktanın biraz daha yorumlanması, belki Dersimli ile devletin, kamu personel politikaları konusundaki sonu gelmez dışlanma ilişkisine ışık tutar. Nitekim Gül, söz konusu bu 32 kişinin doğum yerlerine bakıldığında 6 memurun Dersim doğumlu olarak kaydedildiğini diğer taraftan Hozat doğumluların sayısının da yine benzer olduğunu vurgular.⁷⁶ Bu iki yerleşimin de Hozat Kazası olduğunu varsayarsak Hozat doğumluların sayısının 12 olduğu görülmektedir. 12 kişinin kimler olduğu tespit edilmesi bir taraftan sancağın demografik dönüşümünde etkili olan idari kent örgütlenmesinin etkisini diğer taraftansa kamuya alınan personel konusunda ne türden tercihlerin Dersimliler için öncelendiğine dair ilk emareleri yakalarız. Bu bağlamda 1890 ile 1907/08 yılları arasında kamuda görev yapmış olan söz konusu 12 kişiden sekiz tanesinin memur çocuğu, 2 tanesinin tüccar (tüccarzade ve dalcızade), 2 tanesinin ise babalarının meslek ve toplumsal konumları hakkında bir bilgi yoktur. Diğer taraftan kazada çalışmış olan 16 kişiden 9 tanesi memur çocuğu olup, 5 tanesi ise ağa çocuğu olarak kaydedilmiştir. Geri kalan 2 kişi ise tüccar ailesinden gelmektedir. Bütün verilerin ışığında şu söylenebilir, merkezi iktidar, Dersim'in bu ilk laboratuvarında, yerel ittifaklar geliştirir. Güvenlik politikalarında kendisine yardımcı olarak yerel iktidar ağları içinde etno-kültürel farklılaştırmalara giderek bir örgütlenme modeli kurmuştur. Böylece yerelde kendisiyle uyum içinde çalışacak bir çevre merkezi oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda kamu istihdam politikaları yerelin iktidar ağlarını nasıl ördüğünün tipik yansımasıdır.

⁷⁵ Gül, *A.g.e.*, ss. 140-177.

⁷⁶ Geri kalanların doğum yerleri üzerinden bakıldığında ise 10 tanesinin Çarsancak, 3 tanesinin Çemişgezek ve 2 memurun da Mazgirtli olduğuna dikkat çekmektedir. Gül, *A.g.e.*, s. 177.

Modern dönem Osmanlısı ile sınırlı olmayan kamu personel politikasının insan kaynağının genel mantığı; yerelden yararlanmak üstüne inşa edilmiştir. Dolayısıyla Dersimlilerin bu anlamda eşit haklara sahip olup olmadığı sorgulanmaya değerdir. Nitekim söz konusu evrede çalışan kamu görevlilerinin doğum yerlerinden hareketle Dersimli/Hozatlı olup olmadığı önemlidir. Kaydedilen kamu görevlilerin eğitimini Hozat'ta almış olmaları ve babalarının daha önceden bir eğitim almış olma ihtimali ve Hozat'taki eğitim kurumlarının kuruluş tarihi arasındaki bir ilişki kurulduğunda kamu görevlilerinin yerli olmama ihtimalinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı kamu personel politikasındaki mekânsal yakınlık kriteri Hozat'ta görevlendirilenlerin, ya Dersim'in Çarsacak, Pertek ve Çemişgezek kazalarından ya da yakın çevredeki (Elazığ, Arapgir, Kemah gibi) merkezlerden görevlendirilme ihtimalinin hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Bu savı destekleyen diğer önemli bir parametre ise geç dönem Osmanlısı'nda Hozat'ta görev yapan Dersimlilere ait aile ve doğum yeri bilgileridir. Söz konusu evrede yapılan kayıtlar içinde en yüksek personel sayısına 1892 salnamesinde rastlanmakta olup, bu salnameye göre Hozat'taki toplam kamu görevlisi sayısı 78'dir. Yukarıdaki diğer dönemlere ait kamu personel sayısını da bir anda birleştirip bir ortalama yakaladığımızda bu sayının yaklaşık 50 kişi olduğunu varsayabiliriz. Söz konusu bu memurlar içinde 16 tanesi bir şekilde Hozat'ta görev almış Dersim kökenli kamu görevliler olup, en iyi ihtimal ile hepsinin aynı dönemde çalıştığı varsayılsa bile oran %30'da kalmaktadır. Bu durum Dersimlilerin kamu görevlisi olarak işe alınmalarının daha az olduğunu göstermektedir. Fakat belki de daha önemlisi Dersimlilerin kendi içinde hangi seçilme parametrelerine göre tercih edildiğidir. Nitekim bu 16 kişi içinde 9 tanesi kamu görevlisi bir aileden gelmektedir. Geriye kalanlar içinse 6 tanesinin ağa çocuğu olduğu ve bu ağaların 5 tanesinin Çarsacak ağalarının çocuğu olduğu hesaba katıldığında, ilk etapta merkezi iktidarın klasik dönemden modern döneme kadar yönetirken yerel ağalar/çocukları içinde de bilinçli bir tercihe gittiğini göstermektedir. Buna göre Çarsacak ağaları⁷⁷ olarak bilinen Türk ve Sünni

⁷⁷ Yarman, *A.g.e.*, ss. 470-485. İhtimal olarak ifade etsek dahi, aslında dış Dersim'deki toprakların tasarruf hakkının klasik dönemden beri Sünni topluluklar tarafından kullanıldığı dönem kayıtlarından net bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu durum merkezi devletin kaynak dağılımı yoluyla merkezi

ailelerin tercih edilmiş olması ihtimali nüfusun mekânsal dağılımı ile birlikte düşünüldüğünde devletin Dersim toplumuna bakışının standart olmadığını aksine mikro iktidar pratiklerini de barındıran çok yönlü politikalar ürettiğini gösterir. Çarsancak'tan bahsederken buradaki ağaların yaklaşık yirmi tane olduğunu ve bunların Türk beyleri⁷⁸ olduğunun altını çizmesi⁷⁹ ve bugün adı Akpazar/Peri Nahiyesi olarak değişen Çarsancak merkezinin bu niteliğini koruyor olması aslında kamu personel politikasında Dersimlilerin nasıl kendi içinde de tercih basamaklandırılmalarına maruz bırakıldığının açık bir dışı vurumdur.⁸⁰ Kamu personel politikasıyla sınırlı olmayan bu dışlama bir taraftan sınıfa içkin kültürel baskılamının yansımaları olurken diğer taraftan iktisadi sınıf ayracına da alan açmıştır.

Son olarak bu dışlayıcılığı destekleyen bir veri olarak kazadaki okullardaki öğrenci sayılarının değişse bile azımsanamayacak varlığı yetkin personel adayının olmaması mazeretini de ötelere nitelikte olduğunu belirtmek gerekir. Dersim'de görevlendirilmiş kamu görevlileri içinde yer alan Dersimlilerin sayısının az olmasının ötesinde kent seçkinlerinin bu alanları doldurmuş olması esas olarak merkez yerel ittifakının nasıl tezahür ettiğinin önemli bir dışı vurumdur. Nitekim 5 ağa oğlunun bir tanesi hariç diğerlerinin Çarsancaklı oluşu da aslında yereldeki Kürt ağa çocuklarının da kamuda bu dönemde görev alamadıklarını göstermektedir.

Kaza merkezi oluşurken, memur sınıfının bu karakteri demografik değişime dair önemli ipucu vermektedir. O halde kaza merkezindeki de-

kimlik aidiyetlerine sahip kesimleri güvenlik politikaları konusunda kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bugün bile söz konusu bu bölgelerdeki korucuların etnik-dinsel aidiyetlerinin baz alınarak tercih edilmesi başlı başına politikanın sürekliliğine işaret etmektedir. Gültekin, *A.g.e.*, ss. 318-319.

⁷⁸ Boğos Natanyan tarafından zorba olarak tarif edilen bu ağalardan özellikle İsak Bey'in vurgulanması yine Sırvantsdyants tarafından Çarsancak'taki idari merkezin Türk ve Ermeni ağalar tarafından yönetildiği söylemesi (Yarman, *A.g.e.*, s. 473), 25 köyün denetimini elinde tutan en az 33 ağanın adını sayması, hatta Dersimli ağaların bunlardan çekindiği için Çarsancak'a saldırmadığının (s. 480) altını çizmesi buradaki ağaların etno-dinsel kimlikleri hakkında ipucu vermektedir.

⁷⁹ Yarman, *A.g.e.*, s. 200.

⁸⁰ Nitekim Gültekin, Dersim'de aidiyet üzerine yazdığı çalışmasında devletin bu kimlikleri besleyen bir politik hattı sürekli canlı tuttuğunu ifade etmesi bu sürekliliğin cumhuriyet ile sınırlı olmadığını en somut halidir, Gültekin, *A.g.e.*, s. 312. Sanırım bunun en somut hali Çemişgezeklilerin bir kısmının kendi aidiyetlerini ifade ederken Elazığlı olduklarını vurgulamaları bu politikaların mikro mekânda nasıl kimlik üretimlerini ortaya çıkardığının önemli bir yansımasıdır.

mografik değişimin Sünni Türkler lehine değişen yapısı Osmanlı'nın bölgede Sünni yurttaşları kamu politikasında öncelenmesiyle yakından ilgilidir. Kamu personel politikaları ile süreklileştirilen mekânın demografik olarak üretilmesi, yukarıda belirtildiği üzere kaza mahallelerinin bu dönemde üçe ayrıldığını gösterir. Bu mahallelerin etnik-dinsel olarak farklılaşması kente dair kısıtların bir başka sonucu olduğunu göstermektedir. Kışlaya yakın mekânların merkezi iktidarın düşün alanına yakın toplumsal kesimler tarafından seçilmiş olması, bu ilişkilenenin mekân üzerindeki tezahürüdür. Merkezi iktidarın bu stratejisi, kırsaldaki nüfus ögeleri tarafından da algılanmış ve ayrıcalıklı kılınan kesimlerin kaza merkezine daha hızla yönelmesine neden olmuştur. Bu durum kentteki Türk Sünni kesimlerin nicel olarak artışında önemli bir kaldıraç görevi görmüştür.

Sonuç

Dersim; etno-kültürel farklılığından ötürü klasik dönem Osmanlısından modern dönem Osmanlısına kadar sürekli bir şekilde merkezi iktidarın düşünüş alanının dışında kalmış bir coğrafyanın adıdır. Bu durumun bir yansıması olarak kent, merkezi iktidarın düşünüş setlerinde sürekli şekilde “sorunlu” olarak ele alınmıştır. Bu “sorunlu” hali dönüştürmek arzusunda olan Osmanlı Devleti mekânsal müdahalesinin ilk laboratuvarı olarak Hozat'ı tercih etmiştir. Bu bağlamda bir dışsal faktör olarak devletin mekân üretiminin önemli bir örneğini süreklileştirmeye çalışma stratejileri Dersim'in özellikle bu mekânında örnek olacak şekilde gerçekleşmiştir. Merkezi yapıya ait ilk binanın yapımından başlamak üzere her seferinde kazanın mevcut formuna müdahale eden bu bakış açısı; demografyasından kaynak dağılımına, oradan kamu istihdam politikalarına kadar uzanan pek çok uygulamasında güvenlik politikasını öncelemiştir.

Hozat'taki mekân üretimine sürekli şekilde yön veren güvenlikçi politikalar, ticari mekân üretiminde de rol oynamıştır. Bu bağlamda, kentin kapitalist ekonomiye eklenmesinde önemli bir yere sahip olan Çarşısı, güvenlikçi politikaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kentte en büyük tüketici kesimi oluşturan güvenlik kurumunun temsilcileri, kentte iş kollarının terzi, fırın, berber gibi hizmet alanları başta olmak üzere emek yoğun mekânların oluşmasına neden olmuştur. Büyük sermayeye ihtiyaç duyma-

yan bu işlerin ötesinde, kentin çevreden göç alan bir cazibe merkezi olmasını da sağlamıştır. Güvenlikçi politikaların üretmiş olduğu demografik dönüşüme bir de ticari ağların sarmaladığı bir doku eklenmiştir. Bu bağlamda, başta Ermeniler olmak üzere, yakın yerlerdeki ticari aktörlerle sınırlı olmayan bir aktör akımına uğramıştır. Aktörel çeşitlilik ve değişen ölçeklerdeki eklenme, askeri-idari kentin uzantısı olarak ticaret kenti olmasına da kapı aralamıştır. Kazanın Elâzığ-Erzincan gibi bölgesel ölçekten küresel ölçüğün ulusal düzeydeki eklentileri olan limanları da (Mersin vb.) içine alacak şekilde ticaret ağının parçası haline getirilmiş olması devletin sonu gelmeyen güvenlikçi politikalarının bir uzantısı olarak görmek gerekir.

Kaynaklar

Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 12. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Antranik, *Dersim Seyahatname*, Morgosyan Ardaşes (yay. haz.), çev. Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Aygün Hüseyin, *Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri: İlk Kez Yayınlanan Belgeler, Raporlar, Haritalar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

Çalışlar İzzeddin (yay. haz.), *Dersim Raporu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Çelik Zeynep, *İmparatorluk, Mimari ve Kent, Osmanlı-Fransız Karşılaştırmaları (1830-1914)*, çev. Zulal Kılıç, Salt/Garanti AŞ, İstanbul, 2012.

Deniz, Dilşa "Dersim'in Ekonomi Politikası İçinde Talanın Yeri Antropolojik Bir Yaklaşım", *Dört Dağa Sığmayan Kent, Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*, Ed. Ş. Gürçaç Tuna-Gözde Orhan, 71-111, Patika Yayınları, İstanbul, 2013.

Deniz, Dilşa, *Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Erhan Halil, *1915'ten 1980'e Karadeniz Ermeniler, Eşkıyalar, İnsanlar, Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Gezik Erdal, Özcan Mesut (haz.), *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Kalan Yayınları, Ankara, 2013.

Gül Abdulkadir, *Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi*, İdil Yayınları, İstanbul, 2015.

Gültekin Ahmet Kerim, Tunceli'de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli-Pertek'te Etnolojik Tetkiki, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Gündoğdu Cihan, Genç Vural, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzale-i Vahşet, Tas-hih-i İtikad ve Tasfiye'yi Ezhan 1880-1913*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

Hanssen Jens, V.D. (Der.), *The Empire in The City: Arap Provincial Capitals in The Late Ottoman Empire*, Ergon in Kommission, Würzburg, 2002.

Karerli Mehmet Efendi, *I. Dünya Savaşı, Kocgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair-Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958)*, yay. haz. Ali Rıza Erenler, Kalan Yayınları, Ankara, 2007.

Kevoorkian Raymond H., Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermenileri*, çev. Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Klein Janet, *Hamidiye Alayları İmparatorluğunun Sınır Boyları ve Hamidiye Alayları*, çev. Renan Akman, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Koç Yunus, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları (177-202)", Bilig, Ahmet Yesevi Üni., 2013/65 <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/-1206-published.pdf>.

Şener Cemal (yay. haz), *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi: (Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal Belge)*, çev. Ahmet Hezarfen. İstanbul, Etik Yayınları, 2003.

Tunalı Ayten Can, Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. 2003.

Türköne Mümtaz'er, Önder Tuncay (der.), Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Bütün Eserleri Makaleler*, 12. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları, 2015.

Uluğ Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Wallerstein Immanuel, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmalarının Sınırları*, çev. Taylan Doğan, BGST Yayınları, İstanbul, 2013.

Weber, Max, *Ekonomi ve Toplum*, C.2, çev. Latif Boyacı, Yarın, İstanbul, 2012.

Yapıcı Süleyman, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli Üniversitesi, Tunceli, 2013.

Yarman Arsen, *Palu-Harpuz 1878 Çarsacak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler: Adalet Arayışı*, 1. C., Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Yılmazçelik İbrahim, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, 2. Baskı, Kripto, Ankara, 2011.

Yolga Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, yay. haz. İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Halaçoğlu, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1994.

Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, 29. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

<http://www.tunceliemek.com.tr/newsdetail/ilk-mebusun-adi-hozatta-bir-mahalleye-verildi/178/38748> (28/09/2017).